

“Decemviratus” De Bredase tienraad, 1541-1794: geschiedenis van een stedelijk college

door

OTTO VAN DER MEIJ

Het Bredase stadsbestuur is nog maar weinig onderwerp van specifieke bestudering geweest.¹ Dit kan in zijn algemeenheid gezegd worden voor stedelijke besturen in het zuiden van het land ten tijde van de Republiek.² De onduidelijke positie van generaliteitsland Brabant binnen het toenmalig staatsbestel is hier mede debet aan. De Republiek der Zeven Verenigde Provinciën omvatte een groter grondgebied dan de zeven gewesten Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Groningen alleen. Behalve Drenthe, dat officieus als achtste gewest werd beschouwd, waren er tevens nog de Generaliteitslanden. Deze gebieden met Staats-Brabant voorop waren in de loop van de Tachtigjarige Oorlog ver- of heroverd op Spanje maar werden buiten de officiële instituties van het land gehouden. Volgens de Unie van Utrecht uit 1579 was de inrichting van het landsbestuur een min of meer gesloten geheel, waar niet aan getornd diende te worden. Zo kon het door het krijgsverloop gebeuren dat Breda, ondanks dat het zich na enige aarzeling bij de Unie had aangesloten, omdat het in Brabant lag toch buiten de boot viel. Zonder gewestelijke afvaardiging werd de stad gedurende ruim twee eeuwen in zekere zin bestuurlijk aan haar lot overgelaten, evenals andere steden in de Generaliteitslanden. Het beeld dat we er van de plaatselijke bestuurders hebben, is dat van de spreekwoordelijke provincieplaats, van lokale notabelen die onderling de zaken beslisten, maar wie het aan echte middelen ontbrak om de status van regenten hoog te houden.

Ondanks zijn geografische ligging, kon Breda gedurende de zeventiende en achttiende eeuw echter wel degelijk op bijzondere belangstelling rekenen vanuit 's-Gravenhage, het bestuurlijk en administratief centrum van de Republiek. De stad vormde immers onderdeel van de Baronie van Breda, een heerlijkheid die sinds 1404 in het bezit was van het geslacht Nassau-Polanen en in 1541 overging op de Oranje-Nassaus. Tot 1795 waren daarmee de prinsen van Oranje tevens heer van Breda. Hoewel Breda als vestigingsplaats van het hof reeds in de loop van de zestiende eeuw had afgedaan³, bleven de connecties met de Nassaus belangrijk. Hoewel nooit volledig voltooid, vormt de verbouwing van de plaatselijke burcht tot fraai kasteel of paleis in renaissancestijl tussen 1536-1540 hier de meest zichtbare uiting van.⁴ Zoals iedere heer beschikte de baron van Breda over een enorm scala aan rechten. Deze kunnen op hoofdlijn in twee soorten worden onderverdeeld: rechten waar een vorm van inkomen aan ontleend werd en benoemingsrechten. Die benoeming gold in de eerste plaats het Bredase stadsbestuur maar ook die van de overige dorpskernen in de

Baronie. Daarnaast benoemde de heer nog een reeks van andere functionarissen, variërend van de belangrijke rentmeesters tot meer ondergeschikte posities als boomsluiter van de haven. De verkiezing van de stadsbesturen werd ter plaatse voorbereid door de plaatsvervanger van de heer, de drossaard. Jaarlijks stuurde deze de nominaties naar de Nassause Domeinraad, de raad die namens de prins al diens goederen en domeinen beheerde. Deze was tot 1581 gevestigd in het kasteel van Breda maar verplaatste zich toen naar Delft ten gevolge van de Spaanse inname van de stad dat jaar; later vond het een definitieve vestigingsplaats op het Binnenhof in 's-Gravenhage.⁵ Het Bredase stadsbestuur bestond van oorsprong uit een president (- burgemeester en) zeven schepenen: vanaf 1554 werd hun aantal naar negen uitgebreid. De schepenbank (belast met de rechtspraak) fungeerde tegelijk als magistraat (het feitelijke stadsbestuur), met dien verstande dat de buitenburgemeester geen deel uitmaakte van de schepenbank. Behalve de magistraat beschikte de stad sinds 1541 over nog een vertegenwoordigend lichaam, de tienraad. Het is dit college dat in het onderstaande artikel nader zal worden bestudeerd. Om het functioneren van het Bredase stadsbestuur echter beter te doorgronden, volgt eerst een korte inleiding over stadsbesturen in de Republiek in de vroegmoderne tijd.

Typen stadsbestuur

Een van de meest kenmerkende aspecten van de bestuurlijke organisatie van steden in de Republiek der Verenigde Nederlanden, vormt haar grote verscheidenheid. Bijna geen twee steden kenden een vergelijkbare inrichting van het stadsbestuur, al waren de hoofdtaken altijd hetzelfde: openbare orde, justitie en financiën. In een poging enige helderheid te verschaffen in deze ingewikkelde materie, werkte de historicus Prak een aantal jaren geleden het principe uit van een 'west-Nederlands' en een 'oost-Nederlands' model.⁶ In het westen bestond er een vorm van kiescollege, de vroedschap, uit wiens midden burgemeester en schepenen gekozen werden. De vroedschap, die echter per stad in omvang kon verschillen, omvatte een vast aantal leden. In de gewesten Holland en Zeeland waren de bestuurlijke ambten voorbehouden aan de houders van deze *radicale kwaliteit*. Slechts bij hoge uitzondering kwam hier iemand in het stadsbestuur terecht zonder eerst lid te zijn geweest van de vroedschap: met name burgemeestersposten, bijvoorbeeld in Amsterdam, vormden in dit opzicht een uitzondering op de regel.

In de oostelijke gewesten van de Republiek waren er twee colleges die elkaar min of meer aanvulden: de raad en de gezworenen (of gemeente). De eerste bestond uit burgemeester en schepenen en was exclusief belast met de uitvoerende taak; de tweede werd gevormd door een groep van vooraanstaande ingezetenen van de stad en bezat meer een consultatieve bevoegdheid. Als vertegenwoordigers van de burgerij hadden zij in het verleden deze vorm van medezeggenschap bedongen en niet meer afgestaan. Hun belang was er vooral in gelegen dat datzelfde stadsbestuur door haar werd gekozen, hoewel niet noodzakelijkerwijs uit personen uit hun midden. Dit tweede model vormt dus in wezen een restant van de overgang van de Middeleeuwen naar de vroegmoderne tijd. In ruil voor hogere belastingopbrengsten was de landsheer in de rurale gebieden afhankelijker van de medewerking van de lo-

kale elite. Hierdoor werden oude maatschappelijke structuren en sociale verbanden minder snel afgebroken, dit in tegenstelling tot de meer verstedelijkte regio's in het westen van het land waar de opbrengsten uit de handel de landsheer en de steden een onafhankelijker positie ten opzichte van elkaar verschafte. De bestuursvorm in het oosten van het land was dus tegelijkertijd ouderwets (want gegrondvest in feodale verbanden) en – naar onze maatstaven – moderner (meer inspraak van de burgerij) dan in het westen van het land. Het samensmelten van de politieke-, economische-, en sociale elite in de regentenklasse, zoals dat in het westen van de Republiek in de achttiende eeuw zijn beslag had gekregen door oligarchisering, trad in het oosten dan ook in mindere mate op.⁷

Behalve een 'west- en een oost-Nederlands' model kan tevens ook nog een 'zuid-Nederlands' model worden onderscheiden. Zuid-Nederland omvatte een groot maar wisselend stuk grondgebied in de vroegmoderne tijd. De kerngewesten van de Lage Landen, het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant, hadden tussen 1433 en 1572 echter onder één bestuur gestaan. Het voormalige hertogdom werd pas later onder invloed van de strijd tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden vermalen onder een reeks tegenstrijdige belangen.⁸ Na 1648 werd deze regionale splitsing bezegeld in de benaming Staats-Brabant voor het Generaliteitsland – dat deel van het hertogdom in handen van de Republiek – ter onderscheid van Spaans-Brabant. Het feit dat het bestuur van steden in deze regio institutionele overeenkomsten vertoont behoeft dus, gelet op haar verleden, in het geheel niet te verbazen. Zo ontleende Breda veel van de inrichting van haar stadsbestuur aan het gegeven dat het oorspronkelijk deel had uitgemaakt van het kwartier Antwerpen. Veel van de Brabantse stedelijke instituties in de Noordwestelijke landstrook (naast Breda bijvoorbeeld ook Bergen op Zoom) zijn duidelijk geënt op die van de stad Antwerpen.

Het bestaan van het 'zuid-Nederlands' model wordt overigens al langer erkend, al lijkt het immer nog geen algemene ingang onder historici in Nederland te hebben gevonden.⁹ Dit laatste heeft diverse oorzaken. Deels heeft dit te maken met de huidige verdeling van de betreffende steden over twee territoria, de koninkrijken Nederland en België. In theorie zou dit kunnen betekenen dat er maar liefst van twee kanten door historici naar deze interessante problematiek wordt gekeken. Weinig wetenschappelijke disciplines zijn echter zo nationalistisch georiënteerd als geschiedenis; in de praktijk betekent dit dat juist vergelijkend onderzoek over landsgrenzen heen tussen de wal en het schip valt. Daarnaast is de theorie van het 'zuid-Nederlands' model, behalve in de grondvorm, nog nooit volledig uitgewerkt omdat er nauwelijks vergelijkingsmateriaal voorhanden is. Grondprobleem vormt dus voorlopig de nadere uitwerking van het model zelf. In beginsel zou er sprake zijn van drie te onderscheiden bestuurslagen; klein bestuur, groot bestuur en breed beraad.¹⁰ In wezen lijkt men daarmee uit te komen op een mengvorm van een 'west-Nederlands' en een 'oost-Nederlands' model. Misschien nog wel kenmerkender voor het 'zuid-Nederlands' model is echter tegelijkertijd het ontbreken van een vroedschap, gekoppeld aan een vaak formele vastlegging van de rol van de ambachtsgilden in het stadsbestuur.¹¹ Wel dient hierbij te worden opgemerkt dat de rol van de gilden in de loop van de tijd in de meeste steden in Brabant werd teruggedrongen. Hun zelfbestuur werd vervangen met aanstelling door of controlering van de schepenen.

De inrichting van het stadsbestuur volgens het 'zuid-Nederlands' model was een reflectie van de grotere geleding binnen de stedelijke samenleving in het zuiden, waar de stedelijke nijverheid al vroeg tot ontwikkeling was gekomen.¹² De strijd om de macht tussen de diverse groepen in de stedelijke samenleving werd nog verder aangewakkerd door het proces van staatsvorming, dat zich vanaf de late Middeleeuwen aandiende.¹³ Door de ingewikkelde sociale opbouw van veel Zuid-Nederlandse steden waar ook adel en clerus goed vertegenwoordigd waren, kon een patriciaat zich hier slechts moeizaam ontwikkelen of handhaven. Daarnaast zorgde de ogenschijnlijke sociale gelijkheid, die tot uiting kwam door de rol van de gilden in het stadsbestuur, voor een continue oproerige situatie.¹⁴ Het systeem van de vroedschap daarentegen stond garant voor continuïteit van regeringsdeelname van een vastomlijnde groep bestuurders. Dit zorgde voor stabiliteit binnen het bestuur en voorkwam onnodige sociale onrust in de vorm van opstanden. Hoewel er zich ook binnen de vroedschappen vaak een factiestrijd afspeelde, wist men dit door middel van onderlinge afspraken over machtsdeling (zogenaamde 'contracten van correspondentie') te beteugelen. In een stad als Florence daarentegen wisselde men in de dertiende en veertiende eeuw vrijwel jaarlijks van regeringsvorm, met alle desastreuze gevolgen van dien.¹⁵

Probleemstelling en bron

Dit artikel concentreert zich op het tweede lid van het 'zuid-Nederlands' model: het bestaan van een brede raad van adviserende burgers in de vroegmoderne tijd voor Breda. Reeds in de Middeleeuwen kende de stad een vertegenwoordiging van de burgerij in de vorm van 'raden' of 'gezworenen'.¹⁶ Door een gebrek aan bronnen valt over het ontstaan, functioneren en verdwijnen hiervan weinig met zekerheid te zeggen. De bedoeling van beide moet echter een forum van stadsburgers zijn geweest, al naar gelang het onderwerp van wisselende omvang: kortom een overlegorgaan voor en namens de stad. Pas op 24 augustus 1541 is er daadwerkelijk sprake van de oprichting van een vastomlijnd college bestaande uit tien burgers, de zogenaamde tienmannen. Voor de basistekst omtrent hun oprichting is lange tijd uitgegaan van de vermelding bij de stadshistoricus Thomas Ernst van Goor uit de achttiende eeuw.¹⁷ Naar eigen zeggen was dit document een afschrift uit de stadsregisters; uit nader onderzoek blijkt het hier om het *Officialboek* te gaan, een register van de jaarlijkse benoeming van de magistraat en andere stadsambtenaren.¹⁸ Ondanks uitgebreid onderzoek in de beide archieven van de Nassause Domeinraad, lijkt de originele akte met betrekking tot de instelling van de tienraad niet bewaard te zijn gebleven. We beschikken echter wel over twee afschriften van wat omschreven wordt als de executiebrief, beide van de hand van Adriaan Havermans. Deze zeventiende-eeuwse griffier van Breda gebruikte zijn ambt tevens om materiaal te verzamelen voor een geschiedenis van de Baronie. In zijn collectie manuscripten bevindt zich een apart deel met betrekking tot de tienraad, met voorin een kopie van de akte van institutie (zie bijlage 1).¹⁹ Volgens het opschrift is dit extract op zijn beurt gemaakt naar een gelijk-luidende tekst in *het oudt register vande rekenamer ende borchtochte vande officieren*, daarmee mogelijk verwijzend naar een ambtboek in de oude Nassause Domeinraad.

Onderaan het bewuste afschrift staat echter tevens dat dit een kopie is uit het zogenaamde *Buysens Boeck*, een register van privileges, ‘costumen’ en ordonnanties, alsmede van andere akten, aangelegd door burgemeester Goris Buysen.²⁰ Goris Buysen was vanaf 1549 tot aan zijn dood in 1602 vrijwel onafgebroken schepen of burgemeester van Breda geweest en had gedurende die tijd een eigen register over bestuurszaken bijgehouden. In het archief van de nieuwe Nassause Domeinraad (die van na 1581) in een van de aparte delen over Stad en Land van Breda bevinden zich tevens enkele afschriften van de hand van Havermans van de akte van instelling.²¹

De belangrijkste bron voor bestudering en werking van de tienraad vormen de drie bewaard gebleven notulenboeken.²² Zij vormen weliswaar geen aaneengesloten reeks (althans tot 1743) en lijken tevens niet altijd even systematisch te zijn bijgehouden, desalniettemin geven zij een uniek inzicht in het bestaan en functioneren van dit bijzondere stedelijk college. Verder bevinden zich er in het stadsarchief van Breda nog enkele losse documenten met betrekking tot de tienraad.²³ Voor de personele samenstelling konden we gedeeltelijk vertrouwen op de bestuurslijsten zoals samengesteld door Van Goor, aangevuld met gegevens uit de officiaalboeken (stedelijke ambtsbedieningen) voor de latere periode.²⁴ Belangrijkste, achterliggende reden voor totstandkoming van dit artikel vormt echter mijn nog te verschijnen dissertatie over de Bredase regenten in de zeventiende eeuw. Gedurende dat onderzoek bleek het Bredase patriciaat enkele bijzondere, afwijkende kenmerken te hebben waardoor van een regentendom slechts in beperkte mate sprake was. De tienraad speelde hierin een geheel eigen rol, die het daarom verdient in het kader van deze bundel over het 750-jarig jubileum van de stad haar ruim tweehonderdvijftigjarige geschiedenis apart uit de doeken te doen. In dit artikel zullen achtereenvolgens oprichting, taken, functionering en personele samenstelling van de tienraad aan bod komen.

Oprichting

De oprichting van de tienraad in 1541 vond plaats naar aanleiding van een specifieke gebeurtenis. Op 21 augustus van dat jaar had de heer nieuwe verbruiksbelastingen op wijn en bier voorgesteld, om zo verbetering van de vestingwerken in de stad te kunnen bekostigen. Dit viel niet in goede aarde bij de burgers. Zij belegden een grote vergadering en gaven de heer op 24 augustus ten antwoord niet met diens plannen in te stemmen. Vanouds moest de heer of de magistraat bij de invoering van nieuwe lasten toestemming verkrijgen van de schutten en dekens der ambachten. Dit ongeregelde overleg, waar iedereen zijn zegje deed, leidde echter keer op keer tot grote wanorde. Om uit de ontstane impasse te komen zouden de heer en zijn raadsheeren eerst in conclaaf gaan met zestien *goede eerlijke borgere*, die door de burgerij werden aangewezen. Deze zouden vervolgens schriftelijk de namen van twintig personen *van goede naeme en faeme in de stadt gegoed* overgeven, waar de heer er tien uit zou kiezen. Zij zouden medezeggenschap moeten gaan krijgen in het nemen van financiële maatregelen. De tienraad was daarmee *gesubintreert* of in de plaats gekomen van het overleg met de gemene ambachtslieden. Dat de tienmannen tevens in de traditie van de middeleeuwse gezworenen passen, valt op te maken uit de eerste aanhef in het officiaalboek als *de thien gesworen raedtsluyden*.²⁵ De tienraad werd dus in de

eerste plaats beschouwd als vertegenwoordiging van de gilden maar daarnaast ook als een afspiegeling van *generalijk het geheele corpus der borgeren en ingesetenen*.²⁶

De tienraad was daarmee overigens niet verworden tot de exclusieve invulling van de oude 'raad'; naast hen bleef de stad namelijk met andere groepen in overleg treden. Een van de duidelijkste voorbeelden hiervan vormen de beraadslagingen (gedurende twee dagen) ten tijde van de Opstand tussen stadsbestuur en een breed scala van burgers over al dan niet aansluiting bij de Unie van Utrecht in 1579.²⁷ Het blijft dus onduidelijk in welke mate de opgerichte tienraad de gehele burgerij moest vertegenwoordigen. De oprichting van de tienraad moet wellicht vooral worden beschouwd als de definitieve uitschakeling van de rol van de gilden in het stadsbestuur. Het feit dat Breda een heerlijke stad was, is zonder twijfel van nadelige invloed geweest op de plaats van de gilden in het stedelijk bestel aldaar. Door hun corporatieve kracht werden de gilden als een potentieel radicaal element gezien; in 1421 was er zelfs min of meer sprake geweest van een gildenoproer in Breda.²⁸ In Breda lijkt men het dilemma van hun vertegenwoordiging in eerste instantie te hebben opgelost door een verandering in de sociale achtergrond van hun hoofdmannen. Hoewel hiervoor geen precieze datum valt aan te geven, werden de twee burgemeesters van de stad al vroeg als hoofdmannen binnen het bestuur van de belangrijkste gilden aangesteld. Op deze wijze konden zij naast de dekens uitstekend een oogje in het zeil houden. Ook in andere steden die onder hun gezag vielen, hebben de Oranjes de volksinvloed stelselmatig teruggedrongen.²⁹

Geheel belangeloos was de instelling van de tienraad uiteraard niet: voortaan zou de heer of zijn plaatsvervanger, de drossaard, de tienraad samenstellen uit een dubbelantal kandidaten; de aftredende tienmannen plus tien nieuwe door hen zelf genomineerden. Hoewel ingesteld door de heer, lijkt deze de verkiezing al gauw aan de stad zelf (de drossaard en de magistraat) te hebben overgelaten. Dit veranderde echter in 1592 toen Maurits hun verkiezing tijdelijk naar zich toe trok. Breda was in 1590 weer Staats geworden en in de loop van 1591 was het onderlinge conflict tussen Maurits van Nassau en Maria van Buren over wie de benoemingsrechten voor de Baronie bezat sinds de dood van Willem van Oranje door Maurits beslecht.³⁰ Op zich veranderde hierdoor weinig maar het lijkt erop dat de tienraad in elk geval niet meer zijn eigen nominatie mocht doen maar in plaats daarvan voortaan rechtstreeks werd gekozen. Dit kunnen we afleiden uit een brief van de secretaris van de stad, Bartholomeus van den Corput, uit 1607 waarin duidelijk sprake is van een verandering in de perceptie van de stad omtrent de tienraad. Zonder een terugkeer naar verkiezing door de drossaard en de magistraat zo luidde de aanklacht, zou de stad namelijk niemand hebben die zij zelf mochten kiezen tot voorspraak van de burgerij.³¹ Bovendien werd hun een vrije keus uit de oud-schepenen ontnomen doordat magistraat en tienraad tegelijk werden aangesteld en zij van tevoren niet wisten wie er af zouden treden. Over de formaliteit van de aanstelling zijn we verder niet geïnformeerd, behalve dat dit op dezelfde dag gebeurde (oorspronkelijk Gezworen Maandag) als bij de magistraat. Op een korte periode aan het eind van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw na, beschikte de tienraad door middel van coöptatie echter grotendeels over zijn eigen aanstelling.

De tienraad ontstond zo van de ene op de andere dag maar zijn oprichting past tegelijkertijd in een bredere ontwikkeling, als voortzetting van een consultatief orgaan van burgers waarmee het stadsbestuur al sinds de middeleeuwen in overleg trad. De vorm waarin dit in 1541 werd gegoten was echter voor het eerst dat van een permanent stedelijk college naast de magistraat. Wie zou verwachten dat de tienraad dienovereenkomstig aan een duidelijke taakomschrijving gebonden was, komt echter bedrogen uit. Op hoofdlijn was slechts duidelijk dat de tienraad de financiën van de stad controleerde. Het weglaten van hun exacte bevoegdheden is waarschijnlijk een bewuste zet van de heer geweest, opdat de tienraad zich nergens op kon beroepen. In de toekomst zouden de limieten van zijn werkterrein zich daarom vooral toespitsen aan de hand van incidenten.

Het ampt der Tien Raaden bestaat tans voornamentlyck daer in, dat zy moeten zorg dragen, dat de Poorter en Ingezeten met geene nieuwe lasten bezwaart worden, dan met hun goedvinden en voorgaende toestemming, dat zy moeten staan over alle de Stadts Rekeningen, dat zy moeten bywoonen alle Verpachtingen der Stadts middelen, besteedingen, verkopeningen, omschryvingen van den hondersten penning en andere diergelycke zaecken, welke eenigzints de Stadts geltmiddelen betreffen, in welke gelegtheden zy 't geheele lichaem der Borgerye verbeelden. Doch omtrent zaecken behoorende tot de byzondere Regeering der Stadt, daar aen hebben zy geen 't minste gezag.³²

In 1612 verzochten de tienmannen inzage in de stadsboeken om erachter te komen wat hun 'officie' nu precies inhield. Daaruit mogen we afleiden dat de tienraad zelf – na ruim zeventig jaar – hierover nog altijd in onzekerheid verkeerde.³³ Deze inzage werd hun overigens geweigerd, dit op grond van het feit dat de magistraat de 'secreten' van de stad niet openbaar wenste te maken. Naast deze strikt formele houding, beriep men zich tevens op de afwezigheid van burgemeester Willem de Hertoge, heer van Orsmale en Stein. De tienmannen brachten hier tegen in dat de boeken gezamenlijk onderzocht zouden worden en de magistraat dus weinig hoefde te vrezen voor openbaarmaking van hun geheimen. Zij beschouwden zichzelf als *een gemeijn lichaem* met de magistraat, daar waar de magistraat er duidelijk een andere mening op nahield; hun ambt was er bovendien slechts op gericht tot welvaren van de stad te leiden. Tegen zoveel impertinentie kon de magistraat slechts met klare taal antwoorden: hun afgelegde eed moest voldoende zijn om te weten wat hun te doen stond.³⁴ De kern hiervan luidde:

Dat ick in ende op alle saken, daer aff ick mette Wethouderen in Breda te rade gaen ende geroepen sal worden, sal helpen raden ende adviseren ende sluyten, 't gene dat ick naer myn beste verstant ende wetenschap sal weten dienende tot der Stadts ende gemeynthe meesten oorbaer, profyt, ruste en welvaren.³⁵

Zelf verwezen de tienmannen voor wat betreft hun bevoegdheden vaak naar een ordonnantie van Maurits van 29 december 1600. Aanleiding hiervoor – Maurits

deed dit overigens officieel uit naam van zijn oudere broer Philips Willem, die de eigenlijke maar in de Noordelijke Nederlanden op dat moment niet erkende prins van Oranje was – was de al jaren voortslepde onenigheid over de stadsrekeningen geweest. Binnen het college van de magistraat was de buitenburgemeester, de tesorier, belast met het opstellen van de jaarlijkse rekeningen.³⁶ De complexe materie van de stedelijke financiën leek deze functionaris echter recent boven het hoofd gegroeid: er was inmiddels een substantiële achterstand ontstaan bij het indienen van de jaarrekeningen. De eerste serieuze aanvaring tussen magistraat en tienraad gebeurde dan ook naar aanleiding van de rekeningen van buitenburgemeester Jan Marcelissen van Sorgen over 1596/97, waarin diverse onvolkomenheden te bespeuren vielen. Niet het minst betrof dit het feit dat de tesorier twee van zijn zoons geld had gegeven om toezicht te houden op het bewaren van de turf, hoewel reeds officieel iemand hiervoor was aangesteld.³⁷ Tevens was de tienraad verre van overtuigd over een reeks onkosten aan commissies, reiskosten, maaltijden en spionloon. Het waren deze gravima die uiteindelijk tot de interventie van Maurits leidden.³⁸ Door vertraging in de rekeningen was nauwelijks een goed inzicht mogelijk over de huidige financiële stand van zaken van de stad. Dit nu was een doorn in het oog van de tienraad, wiens primaire bestaan tenslotte hierin was gegrond. Hoe konden bijvoorbeeld nieuwe verplichtingen worden aangegaan als de oude nog niet waren afgehandeld? Met hun oprichtingsakte in de hand met daarin de kernzin *welke eenigzints de Stadts gelt middelen betreffen* zochten zij steun bij de Nassause Domeinraad.

In 1596 waren magistraat en tienraad overigens onderling reeds tot een vergelijk gekomen over hun precieze bevoegdheden, zonder echter hierover de domeinraad nader in te lichten (dit vergelijk werd zodoende in 1600 prompt weer van tafel gevergd).³⁹ In de eerste plaats zou iemand van de schepenen of tienmannen voortaan de buitenburgemeester gaan assisteren bij de inkoop van materialen als brandtimmerhout, steen en kalk. Ditzelfde gold voor het aanbesteden van grote (openbare) werken. Schenkingen van boven de honderd gulden zouden tevens niet meer zonder toestemming van de tienraad mogen geschieden. Tenslotte werd de tienraad ook ingeschakeld bij de verpachtingen. De tienraad werd al met al duidelijk meer inzicht geboden in het financiële reilen en zeilen van de stad, speciaal een controlerende rol bij de bestedingen van de 'tesorier' (de buitenburgemeester). Ondanks deze overeenkomst bleven de problemen met diens jaarrekeningen zich echter opstapelen en enkele jaren later viel een minnelijke schikking dus ook niet langer te verwachten, waardoor er interventie van bovenaf moest komen. De ordonnantie van Maurits was op onderdelen opnieuw weinig specifiek, het gebruikelijke euvel inzake de bevoegdheden van de tienraad:

versoekende en niet te min ordonneeren sijne Excellencie den drossaert, borgemeesters, schepenen, ende thien raetsmannen voornoemt, onderlinge metten anderen (ende met elcx behoorlijk respect) te houden ende te continueren alle goede vrientschap, eenighijdt, ende correspondentie, ten meeste dienste der voorsz. stads, goede borgerije ende ingesetens derselver ende te gedenken dat sij luijden t'samentlijck in groote swaare en gewigtige saken, (die den ordinairen magistraat alleene niet en kan noch en behoort t'zijn lust te nemen) ripresenteerd, de gemeijne borgeren en ingesetenen der voorsz. stadt.⁴⁰

Bevestiging van dit principe – dat de magistraat het bestuur van de stad niet alleen mocht doen – betekende daarmee toch een bevestiging van de rol van de tienraad: de magistraat mocht in deze en andere belangrijke (financiële) aangelegenheden dus niet zonder hem opereren. Door de tienraad inspraak te geven kon de magistraat zijn eigen besluiten beter naar de burgerij toe rechtvaardigen. Voor Maurits en zijn domeinraad had dit het bijkomende voordeel dat er zo min mogelijk heibel achteraf zou kunnen ontstaan. Daarom gaf hij tevens het dwingende advies mee dat men elkaars positie wel zo veel mogelijk moest zien te respecteren, een gebruikelijke bezweringsformule bij bestuursconflicten. Wellicht werd hiermee gedoeld op de vaak gedetailleerde remonstranties van de tienraad, die de magistraat toch onwillegevallig moeten zijn geweest. Het was bijvoorbeeld ook de tienraad die er altijd op hamerde dat de 'tresorier' zijn rekeningen volgens de gestelde termijn (uiterlijk één maand na aftreden) zou inleveren. Hoewel dit in 1603 bepaald was in een ordonnantie van Maurits, besefte men echter *dattet niet wel doennelick is dat den buitenborgemeesters in soo cortten tijt honne rekeninge souden doen*.⁴¹

De roerige geschiedenis van de stad Breda met haar vele machtswisselingen vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw, zal deels de oorzaak zijn geweest van de voortdurende competentiestrijd tussen magistraat en tienraad:

doch alsoo door laps van tijdt ende principalijck door de veelvoudige veranderinge inde stads regeringe, veel goede ende noodige privilegien sijn vervallende.⁴²

Een gebrek aan bestuurlijke continuïteit, gevoegd bij een wellicht gebrekkige stedelijke administratie, was er dan ook de oorzaak van dat met enige regelmaat dezelfde kwesties terugkeerden. Voordat in 1641 de tienmannen hun eed wensten af te leggen, wilden zij daarom eerst *eenige merckelijke misverstanden te kennen geven*. Het afleggen van de eed had weinig zin als het college niet gehandhaafd bleef in zijn rechten. Kwesties waarover men met de magistraat overlegde, zouden gezamenlijk besloten moeten worden; hun oude privileges dienden te worden geëerbiedigd en hun remonstranties zouden naar behoren worden afgehandeld. Slechts op deze voorwaarden was de tienraad bereid eed af te leggen: indien de magistraat zich hier niet aan zou houden, achtten de tienmannen zich evenmin aan hun eed gebonden.

Precedentvorming was kortom uiterst belangrijk in bestuurlijke kwesties in de vroegmoderne tijd, dit vaak door een gebrek aan geschreven regels. Zoals de tienraad bleef verwijzen naar de onderlinge overeenkomst met de magistraat uit 1596 en de ordonnantie van Maurits uit 1600, zo kwamen er in de tweede helft van de zeventiende eeuw nieuwe ijkpunten bij. In de eerste plaats was daar de gezamenlijke aanstelling met de magistraat in 1668 van een ziekentrooster, gedurende een van de laatste serieuze pestepidemieën in de stad. Omtrent de aanstelling van stedelijke functionarissen en speciaal het vaststellen of verhogen van hun traktement, meende de tienraad dat zijn instemming eveneens benodigd was. Evenzeer had men tien jaar later gezamenlijk een commissaris over de inkomsten van de Hollandse en Friese turf aangesteld. In 1665, 1677 en 1678 was de rekening van de honderdste penning gedaan en gesloten in aanwezigheid van gecommitteerden van de tienraad; in 1677 en 1678 had men gezamenlijk met de magistraat overlegd omtrent het issuegeld. Wat opvalt is dat de tienraad constant zijn, al dan niet bestaande bevoegdheden (het op-

nemen en sluiten van de rekeningen van de honderdste penning, het issue- en daaldergeld, het verkopen van stadsambten- en bedieningen), op de magistraat moest zien te veroveren. Sinds 1692 waren twee tienmannen, naast de buitenburgemeester, tevens belast met het toezicht op de Aalmoezenierskamer.⁴³

Vanaf halverwege de jaren dertig van de achttiende eeuw, volgde een toenevende verwijdering tussen magistraat en tienraad wegens onenigheid over onderlinge bevoegdheden. In 1734 wilde de magistraat ter verhoging van de stedelijke inkomsten (en speciaal vanwege de opbrengst van 12.000 gulden *curialiteit* voor het huwelijk van de heer) een college van twintig lijkendragers aanstellen.⁴⁴ De tienraad was aanvankelijk tegen dit plan, aangezien de gilden en militairen beide hun eigen lijkbezorging hadden.⁴⁵ In een niet mis te verstane reactie verweet de magistraat hen ervan haar ten onrechte van grove onkunde te betichten.⁴⁶ De domeinraad besloot hierop de tienraad te vragen de aangehaalde privileges van de gilden op te sturen, waardoor men inderdaad een enorm pakket kreeg te verwerken.⁴⁷ In 1735 volgden vruchteloze conferenties over en weer: intussen had de magistraat echter nieuwe voorstellen gedaan, want het geld moest er hoe dan ook komen. Deze plannen – invoering van een personele quotisatie en continuatie van de verhoging van het brandemmer- en lantarengeld – konden bij de tienraad op nog minder enthousiasme rekenen, reden waarom hij uiteindelijk akkoord ging met het oorspronkelijke plan. De aanstelling van de lijkendragers in 1736 werd echter na aanhoudend protest van de gilden en militairen al na één jaar persoonlijk door Willem IV weer opgeschort. Wel is het significant om te zien hoe de tienraad in deze kwestie zijn eigen oorspronkelijke gildenbasis kennelijk verloochend had; in plaats van representatie van de burgers ging het de tienraad nu nog louter om inspraak als orgaan. In 1739 pretendeerden de tienmannen mede-advisering over het overdragen van stadsambten en deelname aan het afhoren van alle particuliere rekeningen.⁴⁸ De negering van hun verzoeken leidde in 1744 tot nieuwe eisen, ditmaal omtrent hun instemming bij het verkopen van stadsambten en het verheffen van de verponding, de honderdste penning en de imposten op de accijnzen.⁴⁹ De magistraat leek echter nauwelijks meer bereid een dialoog met de tienraad aan te gaan.

In 1750 moest zij dan ook zelf constateren dat *er gestadige differenten* met de tienraad waren ontstaan *over 't recht ieder collegie competerende en zodanige verschillen zeer odieus en dikwijls nadeelig zijn*.⁵⁰ Hoofdoorzaak vormde deze keer het plan van de magistraat uit 1749 om door middel van een kleine verhoging van de honderdste penning de straten in de stad te laten repareren of vernieuwen. Die waren vanwege het veelvuldig gebruik ten tijde van de Oostenrijkse Successieoorlog door artillerierijtuigen en ander rollend militair materieel vrijwel onbruikbaar geworden.⁵¹ De tienraad was tegen een geringe verzwaring van de lasten en stelde op zijn beurt voor het benodigde geld te lenen. In de loop van 1749 en 1750 kwam men ondanks diverse vergaderingen niet nader tot elkaar, zodat twee jaar na dato nog altijd niets gebeurd was. De meest recente aanvaring in 1750 was naar aanleiding van een geringe verhoging van het schoolgeld (*minerval*) der Latijnse school en veranderingen in de pachtconditie van de moosmeier.⁵² De magistraat besloot ten einde raad een remonstrantie aan de prins op te stellen over de diverse geschillen. De tienraad op zijn beurt had juist enkele jaren daarvoor, in 1747, speciaal een bezoek gebracht aan de prins – waar-

schijnlijk vanwege diens verheffing tot erfstadhouder – zonder overigens de magistraat hierover in te lichten.⁵³ De competentiestrijd had aldus halverwege de achttiende eeuw tot een schisma binnen het bestuur van de stad geleid. Een vergelijkbare ontwikkeling kan worden geconstateerd voor Bergen op Zoom. Deze naburige stad vormt in menig opzicht een beter voorbeeld van het ‘zuid-Nederlands’ model dan Breda. Het klein bestuur (de binnenraad ofwel magistraat) bestond uit drost, schout, burgemeesters en schepenen. Het groot bestuur bestond sinds 1456 uit de buitenraad, een college van oud-schepenen en rentmeesters plus vertegenwoordigers van de zeven natiën (de gilden). De belangentegenstellingen binnen deze groep waren echter te groot, waardoor de zeven natiën vaak apart als derde lid fungeerden. Gezamenlijk vormden klein en groot bestuur de Brede Raad, die bedoeld was om over alle zaken van groot belang in enigheid en tot bevordering van de rust in de stad te besluiten. Ook in Bergen op Zoom was er echter in de loop van de achttiende eeuw een toenemend geschil waarneembaar tussen de leden inzake onderlinge bevoegdheden met betrekking tot de stedelijke financiën.⁵⁴ De ingewikkelde bestuursverhoudingen in de Republiek gaven overigens veel vaker aanleiding tot dergelijke juridische conflicten.⁵⁵

In 1751 herhaalde de tienraad deels zijn eisen van 1739 en 1744.⁵⁶ Vijf jaar later kwam het op één punt dan toch tot een vergelijk: de aanbesteding van stadswerken zou voortaan mede ten overstaan van de tienmannen gebeuren.⁵⁷ In 1760 was ook hier echter alweer onenigheid over ontstaan. Zoals gebruikelijk greep de tienraad daarbij terug op een eerder precedent, ditmaal uit 1662 toen de magistraat ermee had ingestemd dat tevens inzage in het bestek (het contract) zou worden gegeven. Dit was recent bij de dubbele doorsnijding in de rivier de Mark bij het sluisrak echter niet gebeurd. Zonder inzage en goedkeuring van de bestekken had hun aanwezigheid bij de aanbesteding weinig nut en beschouwde de tienraad dit als *een ijdele en onnutte ceremonie van alle zeeden en oogmerk gedediteert*.⁵⁸ Daarnaast was de verwijdering tussen tienraad en magistraat in de loop van de achttiende eeuw zeker ook het gevolg van institutionele oorzaken, waarbij de tienraad steeds meer een eigen leven ging leiden, los van de magistraat.

Duidelijk is al met al wel dat de betekenis van de tienraad zich in brede zin beperkte tot louter de financiële aangelegenheden van de stad. Tienmannen waren dus geen bestuurders – die taak was duidelijk voor de magistraat weggelegd – maar eerder vroege voorlopers van een gemeentelijke raadscommissie voor financiën en beheer. Verder reikte het gezag van de tienraad niet of nauwelijks: *omtrent zaecken behoorende tot de byzondere Regering der Stadt* had zij zich niet te bemoeien. Dit kan treffend worden geïllustreerd aan de hand van een incident uit 1665. Het rommelde al enkele jaren in de stad rond de verkiezing van ouderling en diakenen in de gereformeerde kerk. Dit geschiedde steevast door een groep lidmaten van tussen de vijftig à zestig personen. De heren van de magistraat bezaten het voorkeursrecht als eerste hun stem te mogen uitbrengen. Dit voorrecht nu wilde de tienraad ook maar hij kreeg subiet nul op zijn rekst.⁵⁹ Aan de politieke (rang)orde in de stad diende hij niet te tornen!

Over de eerste vijftig jaar van het bestaan van de tienraad weten we vrijwel niets. Vooralsnog moeten we ervan uitgaan dat hij een slapend bestaan leidde. Mogelijk hangt dit samen met de aanwezigheid in de stad van de domeinraad in deze periode, waardoor de magistraat zelf beter onder controle stond. Pas na 1590 lijkt de tienraad tot wasdom te zijn gekomen. In een serie conflicten zocht hij de grenzen van zijn mogelijkheden op en werd steeds meer een luis in de pels van de magistraat. Hoewel zijn eigen notulen pas halverwege de zeventiende eeuw beginnen, kunnen we dit afleiden uit afschriften van eerdere notulen van griffier Havermans. Over de precieze werkwijze van de tienraad tasten we nochtans in het duister. In de eerste helft van de zeventiende eeuw diende hij vrijwel jaarlijks remonstranties in bij de magistraat, met een aantal specifieke punten voor overleg. In het eerder genoemde conflict van 1612 omtrent inzage in de stadsboeken, bepaalde de magistraat bovendien dat de tienraad niet op eigen gelegenheid vergaderen mocht.⁶⁰ Hoe weinig we eigenlijk weten over de tienraad, blijkt wel uit dit eenvoudige maar niet onbelangrijke punt: op welke wijze kwam hij samen?

Uit de bovenstaande bepaling moeten we vooralsnog afleiden dat dit louter op aanwijzing van de magistraat gebeurde. Als zij echter bepaalde wanneer er werd vergaderd, impliceert dit tevens dat zij bepaalde waarover vergaderd werd. Dit blijkt eveneens uit een voorval op het eind van de zeventiende eeuw. In 1697 reageerde burgemeester mr. François de Bons namens de magistraat verbolgen over wat er enige dagen eerder tijdens een vergadering van de tienraad gezegd was, namelijk dat zij

*van mening waren dat als wanneer de tienraad wierd geconvoceert dat alsdan meteen bekend dient te worden gemaakt de redenen waarom dezelve werden geconvoceert, en ter andere dat de convocatie van de tienmannen door haar president gedaan moet worden.*⁶¹

De tienraad liet zelfs min of meer doorschemeren dat hij voortaan niet meer wenste te compareren indien hij ook niet wist waarover. Hoewel het bij beide punten volgens de tienraad om een hernieuwde klacht ging, schrok deze op zijn beurt van de vermaning van de burgemeester en verklaarde dat *enige harde expressie was buiten haar intentie geschied*. De tienraad keerde dus op zijn schreden terug. Door niet te beschikken over een essentieel instrument als zelfstandige vergadering werd het functioneren en dus de onafhankelijkheid van de tienraad echter ernstig ondermijnd. Men was sowieso afhankelijk van de inzage van relevante stukken (bijvoorbeeld stadsrekeningen) om tot een oordeel te komen, maar op deze wijze stonden hem niet veel eigen onderzoeksinstrumenten ter beschikking. Op de dag van vergadering kwam men bijeen *opte voorcamer* van het stadhuis.⁶² Dit is waarschijnlijk dezelfde ruimte, die later in de zeventiende eeuw als de *thienraetsmannecamer* wordt omschreven (het is de huidige secretariskamer).⁶³ Deze ruimte werd soms gebruikt voor de civiele detentie van vooraanstaande burgers of ingezetenen.⁶⁴ Het stadhuis was in 1534 bij de grote stadsbrand verloren gegaan. Nieuwbouw geschiedde op dezelfde locatie aan de Grote Markt, met latere uitbreiding ernaast. Dat de tienraad, als vast onderdeel van het stadsbestuur, op het stadhuis vergaderde is niet meer dan vanzelf-

sprekend. Hun eigen vergaderingen dienden als preambule op het gezamenlijk overleg met de magistraat – het zogenaamde *instaan*. Het ‘instaan’ gebeurde meestal in de middag, na de eigenlijke zitting van de magistraat. De term slaat mogelijk op de beperkte ruimte in de collegekamer, waardoor er niet voldoende stoelen konden worden bijgezet. Gedurende een korte periode in 1596 – *geduerende desen quaeden roep van belegh* – verschenen de tienmannen elke dag tussen 10 en 11 uur in het college.⁶⁵

Omtrent de frequentie van de vergaderingen tasten we iets minder in het duister. De notulenboeken leren ons op dit punt echter in de eerste plaats dat ze incompleet zijn, zowel gemeten in jaren als naar jaar. Dit laatste kunnen we afleiden uit verwijzingen naar eerdere vergaderingen, waar kennelijk geen notulen van zijn bijgehouden of die simpelweg ontbreken. Dit laatste wordt aannemelijker indien in ogenschouw wordt genomen dat in een aantal gevallen zelfs hele tussenliggende jaren ontbreken. De aard van de bewaard gebleven notulenboeken wordt daarmee wel raadselachtiger. Het was in elk geval de taak van de secretaris van de stad om ze bij te houden.⁶⁶ In 1683 werd besloten dat de magistraat voor zijn eigen gerief een kopie van de resoluties van de tienraad in zijn vergadervertrek zou houden.⁶⁷ Waarschijnlijk was dit een vervolg op de bepaling van een jaar eerder omtrent de definitieve taakverdeling tussen de secretaris van de stad en de griffier, naar aanleiding van onderlinge competentiegeschillen. Tevens blijkt hieruit dat de secretaris het origineel onder zich had en dat dit dus niet bij de tienraad berustte. De conclusie moet dan zijn dat er vanaf het eind van de zeventiende eeuw twee series notulen zijn geweest, waarvan er nu nog maar één bewaard is gebleven. Nauwelijks een maand later ontstond echter grote ophef binnen de magistraat over de uitvoering van een eerder besluit door schepenen François Schagen. De tienraad bleek namelijk een verschillende formulering van de betreffende resolutie te boek te hebben gesteld! De stadhouder, mr. Cornelis Damisse, betichtte de tienraad van valsheid in geschrifte; Schagen op zijn beurt wees de beschuldigende vinger naar tienman Johan van Erffrenten: hem viel uiteraard niets te verwijten.⁶⁸ De precieze toedracht van het een en ander valt helaas niet meer te achterhalen: mogelijk was hier sprake van een onderhuidse factiestrijd maar in alle conflicten waarbij de stadhouder betrokken was moeten vanwege diens volkomen gebrek aan integriteit vraagtekens worden gezet.⁶⁹ Deze keer liep het in elk geval met een sisser af.

Het lijkt er in elk geval niet op dat de notulen door de secretaris van de stad consequent zijn bijgehouden; hooguit werden op losse bladen aantekeningen gemaakt, die op een latere datum ingebonden zijn. De bewaard gebleven losse notulen over 1793-1794 ondersteunen deze theorie.⁷⁰ Gezien de incompleetheid van de notulen kan het aantal bijeenkomsten dan ook slechts bij benadering worden gegeven. In tijd zien we daarentegen wel een ontwikkeling: in de zestiende eeuw lag zij vermoedelijk niet boven de één à twee keer per jaar en zelfs dat valt nog te bezien. In de zeventiende eeuw steeg zij beduidend, naar vijf tot achtmaal per jaar. Door zijn eigen taak serieuzer te nemen droeg de tienraad bij aan een geregelder bestaan, inclusief boeteregeling. Het toegenomen belang van de tienraad blijkt tevens uit het feit dat hij regelmatig voorkomt in de resoluties van de magistraat. In de loop van de achttiende eeuw werd de frequentie van de vergaderingen nog verder opgevoerd: uiteindelijk besloot men elke eerste dinsdag van de maand om 5 uur bijeen te ko-

men.⁷¹ Zoals we later nog zullen zien was deze formalisering vooral indicatief voor de teloorgang van het oorspronkelijke belang van de tienraad, die zichzelf ondertussen had ingekapseld in procedures.

De tienraad kende in ieder geval zijn eigen voorzitter, soms aangeduid als *praeses*. Waarschijnlijk werd hij automatisch gekozen op senioriteit, ofwel als langstzittende tienman. Aan hem was het initiatief voor het beleggen van een bijeenkomst door middel van een rondschrijven aan de overige tienmannen, al gebeurde dit in elk geval in de zeventiende eeuw op last van de magistraat. Bij vergaderingen kwam lang niet altijd iedereen opdagen. Om verwarring en vertraging van de besluitvorming die dit teweegbracht door het staken van de stemmen te voorkomen, werd in 1656 besloten een boeteregeling in te voeren. Degenen die na het aanvangstijdstip nog kwamen binnenvallen, moesten ter plekke drie stuivers betalen; zij die zonder opgaaf van redenen wegbleven waren het dubbele, zes stuivers, kwijt. Alleen degenen die zich vooraf hadden verontschuldigd omdat zij uit de stad zouden zijn of degenen die bij een volgende vergadering aantoonbaar konden maken ziek te zijn geweest hoefden niet te betalen.⁷² Kennelijk bracht het geen onmiddellijke gedragsverandering teweeg want enige jaren later werd de resolutie nogmaals bekrachtigd.⁷³ Wat er met de opbrengst van de *boetenpot* gebeurde, is niet bekend. Het was echter voor bestuurders niet ongebruikelijk dat men die aan een gezamenlijke maaltijd besteedde. Deze resolutie werd binnen korte tijd aangevuld; tienmannen die uit hoofde van een commissie geacht werden op het stadhuis aanwezig te zijn, bijvoorbeeld voor het controleren van stadsrekeningen, moesten bij verlate aankomst zes stuivers en bij afwezigheid twaalf stuivers betalen. Wel was het hun toegestaan zich door een andere tienman te laten vertegenwoordigen.⁷⁴

Codificatie van de werkwijze van de tienraad zou uiteindelijk tot halverwege de achttiende eeuw op zich laten wachten (zie bijlage 2). In zijn algemeenheid kunnen de toenmalig vastgestelde wetten beschouwd worden als een formalisering van al veel langer bestaande gewoontes. Hoewel zij dus pas in 1749 voor het eerst op systematische wijze op papier werden gezet, kunnen we de boeteregeling onder punt twee bijvoorbeeld terugdateren naar 1656. Het was niet ongebruikelijk dat bestuurscolleges pas vrij laat overgingen tot vastlegging van hun regels. Tevens kan deze codificatie echter een reactie zijn geweest op de diepgaande crisis tussen magistraat en tienraad vanaf halverwege de jaren dertig, over elkaars bevoegdheden. De tienraad leert zich dan ook in de loop van de tijd kennen als een strak georganiseerd, hiërarchisch orgaan. Daar waar het in de zeventiende eeuw echter nog grotendeels om inhoud ging, verwaterde dit in de loop van de achttiende eeuw waarin nog slechts uiterlijkheden geteld lijken te hebben. In menig opzicht was de toevoeging in 1770 van het laatste, tiende punt bij de wetten misschien nog wel het meest significant. Het controleren van de stadsrekeningen behoorde tenslotte oorspronkelijk tot de hoofdtaken van de tienraad; de constatering dat dit nog maar door weinigen van hen werd bijgewoond – reden voor de verhoging van de boete – betekende dat de betekenis van de tienraad danig aan belang had ingeboet. Een college wiens eigen leden althans niet de moeite meer namen een van hun hoofdtaken naar behoren waar te nemen, was in wezen terug bij af!

Hoofdterrein van de aandacht van de tienraad gold in het bijzonder de tien mannen van de stedelijke belastingen. Het verzwaren van de lasten der bewoners (poorters en ingezetenen) kon slechts met hun voorafgaande advies en toestemming plaatsvinden. Tevens dienden alle verpachtingen der stadsmiddelen bij te wonen. De jaarlijkse vaststelling van de aanslag voor de honderdste penning (de zogenaamde verpondingskohieren: een belasting op onroerend goed c.q. het huizenbezit) geschiedde bij voorbeeld steevast door een commissie gevormd uit leden van de magistraat en vier tienmannen, die in het voorjaar – meestal maart of april – verspreid over twee dagen en twee groepen een rondgang door de stad maakten.⁷⁵ Over de hoogte van de aanslag werd her en der in de stad vaak geklaagd maar men was slechts in individuele en goed gedocumenteerde gevallen bereid tot redres over te gaan. Zo kreeg de secretaris van de Illustre School, Johan Jacob Hausman, in 1661 gelijk toen hij betoogde dat wanneer een dominee en een professor als functionarissen van dit eerbiedwaardige instituut vrijgesteld waren van de honderdste penning voor hun woonhuis, hij dat toch zeker ook mocht zijn.⁷⁶ Discutabeler en zelfs oneigenlijk was een soortgelijk verzoek van stadhouder Daniel Buycx; hij claimde namelijk het schoutambt van deze school te bekleden. Sinds 1637 was het ambt van schout in Breda echter afgeschaft en samengevoegd met dat van drossaard (de stadhouder was op zijn beurt de plaatsvervanger van de drossaard). De claim was dan ook niet valide maar de tienraad zag zich voor een lastig parket gesteld: de stadhouder was tenslotte niet zomaar iemand maar een machtig heerschap binnen de lokale verhoudingen. De oplossing werd gevonden in een zeer omzichtige formulering waarin het de stadhouder werd toegestaan vrij te zijn van de aanslag voor zijn woonhuis, gedurende de tijd dat hem de commissie was verleend als drossaard maar niet sinds zijn aanstelling als stadhouder en al helemaal niet voor zijn andere huizen in de stad.⁷⁷ Enkele jaren eerder was wel een uitzondering gemaakt voor Peter van der Wien. Na het afbranden van diens brouwerij had deze in een rekest verzocht om voor een periode van twaalf jaar gevrijwaard te mogen blijven van de honderdste penning. Hierop werd – gezamenlijk met de magistraat – besloten dit hem toe te staan: het feit dat de persoon in kwestie tevens tienman was zal allicht geholpen hebben.⁷⁸ In 1695 werd tijdelijk een personele quotisatie ingevoerd. De opstelling en uitvoering ervan werd deels in handen gegeven van de tienmannen, in wiens vergaderkamer de burgers hun betaling moesten doen.⁷⁹

Een belangrijk uitgangspunt omtrent de belastingen, vormde de toezegging bij de capitulatie van 1637 (in artikel 6) dat de stad – in vergelijking met de situatie van voor 1625 – geen andere (dat wil zeggen nieuwe) of hogere belastingen hoefde te heffen.⁸⁰ Desondanks werd door ondernemende pachters gepoogd hier onderuit te komen. Bij Terheijden was in 1656 een draaiboom geplaatst waar elke passerende kar of wagen voor een stuiver werd aangeslagen. Dezelfde plek werd al gauw ook gebruikt voor het innen van de *grooten stilswijgenden brabantchen lanthol*. In het najaar werd een uitgebreide inventarisatie gemaakt door magistraat en tienraad via het ondervragen van de oudste nog levende burgers en kooplieden in de stad, plus oudschepenen uit de Spaanse tijd, of deze tol ooit eerder geheven was op goederen die

per schip de stad werden ingevoerd.⁸¹ Sinds de waarschijnlijke herinvoering van de Brabantse Landtol in 1651 waren er problemen geweest met pachter Jan Geerts Vromans; de reeks acties die tegen hem en latere opvolgers ondernomen werden bleven echter vruchteloos.⁸² Dat jaar waren er ook klachten van kooplieden en schippers over het kraangeld: dit was, evenals het voorgaande jaar, met eenderde verhoogd om de tol van Geervliet op te brengen. Twee tienmannen werden gecommiteerd om gezamenlijk met de magistraat met de klagers te overleggen.⁸³

De tienraad had dus drie hoofdzaken: instemming bij de verhoging van belastingen, goedkeuring van de stadsrekeningen en aanwezigheid bij de verpachting van de stedelijke middelen. In zijn algemeenheid kan gezegd worden dat zij in belangrijke mate medezeggenschap had in het nemen van financiële maatregelen met betrekking tot de stad. Een vroeg voorbeeld hiervan betreft de verkoop van het huis Ocram in 1613. Dit kapitale pand gelegen in de St. Jansstraat was in 1553 door de eigenaar, Hiëronymus du Blioul, deken van het kapittel van de Grote Kerk, aan de armen van de stad gelegateerd. Na zijn dood ontspoon zich een langdurig juridisch conflict tussen diens nakomelingen en het stadsbestuur over de rechtsgeldigheid van het testament. Pas na ruim een halve eeuw kon men uiteindelijk tot de verkoop overgaan; na aftrek van alle proceskosten bleef uit de koopsom van ruim zeventuizend gulden echter slechts een schamele paar honderd gulden voor de armen over.

Uitvoering: stedelijke uitgaven

Behalve door middel van toezicht op de verpachting der stadsmiddelen, die een deel van de inkomsten van de stad bepaalden, hield de tienraad zich tevens bezig met de uitgaven van de stad. Dit gebeurde in de eerste plaats door het controleren van de stadsrekeningen en in de tweede plaats via inzage in openbare aanbestedingen, zoals contracten die werden gesloten en verkoopovereenkomsten. De definitieve vaststelling van de stadsrekeningen vormde een jaarlijks terugkerend ritueel dat vaak leidde tot hevige geschilpunten tussen magistraat en tienraad. Belangrijkste oorzaak was waarschijnlijk de dubbele taak waarvoor de buitenburgemeester zich gesteld zag; naast het onderhouden van de contacten tussen Breda en 's-Gravenhage (zetel van de domeinraad), fungeerde hij tevens als 'tresorier' van de stad. Het op orde stellen en houden van de financiële administratie van de stad was daarentegen meer een taak voor een professionele accountant dan een regent. Behalve tijdgebrek (afwezigheid door reizen) kon incompetentie, nalatigheid of zelfs fraude roet in het eten gooien. Uit de vele opmerkingen van de tienraad bij de stadsrekeningen, blijkt in elk geval dat er het nodige aan schortte. Indien er uitgaven onrechtmatig werden bevonden, dan werd bij de betreffende post in de kantlijn een aantekening gemaakt en moesten nadere documenten worden overgelegd. Met enige regelmaat moest de tresorier inderdaad geld terugbetalen – 't *restant* –, iets dat door diverse oorzaken (bijvoorbeeld verhuizing, overlijden) nog meer problemen gaf. Uit het sterfhuis van Dionys Piggen had de stad bijvoorbeeld nog meer dan vijfduizend gulden tegoed.⁸⁴ Het is overigens significant dat het hier het contract met de moerkopers betrof. De leverantie van turf voor de stadswachten was een notoir terrein voor de 'tresorier' om tot persoonlijk

gewin te zien komen. Ook bij leven had de stad echter vaak moeite genoeg om geld te krijgen en moest (de dreiging van) gerechtelijke dwang soms uitkomst bieden. In 1676 bezocht een deputatie van tienmannen en schepenen stadhouder mr. Goswinus van Bernagien *jegenwoordich op sijn hoeve* [in Terheijden] *residerende* wegens het restant van de rekening van zijn vader, Pieter van Bernagien, als tesorier:

*die wel de gecommiteerde met alle civiliteit ende beleeftheit heeft ontfangen, maer verclerde sich grootlijck te verwonderen over de proecipitantie van dese proceduren.*⁸⁵

De gespannen verhouding tussen de stad en haar belangrijkste regentenfamilie zou in de jaren daarna alleen nog maar verder toenemen.

De stedelijke financiën vormen in elk geval een verhaal apart, een verhaal dat vanwege het feit dat de stadsrekeningen grotendeels bewaard zijn gebleven nog eens uitvoerig zou dienen te worden geanalyseerd. Door de gebrekkige administratie van de trossiers klaagde de tienraad vanaf het eind van de zestiende eeuw decennialang dat er in feite geen goed beeld was van de staat van de stedelijke financiën. Zo konden de achterstallen groeien en werden nieuwe verplichtingen te lichtvoetig aangegaan. Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw zorgde de kwestie van de serviesgelden voor een steeds onhoudbaardere situatie. De hoofdreden hiervoor was dat Breda een belangrijke schakel vormde in de keten van garnizoens- en vestingsteden aan de rand van het territorium van de Republiek. De belangrijke militaire taak die het daarmee toebedeeld kreeg, werd echter maar ten dele financieel gecompenseerd uit de gemene middelen van het land en dan vaak nog achterstallig en onvolledig. De kosten voor legering en voeding van het Staatse leger moeten zwaar op de balans van de stad gewogen hebben. In plaats van contant geld werkte de stad geregeld met *servitiebonnen*, die burgers konden inruilen tegen verbandbrieven (een soort obligatie van de stad). Wanneer deze niet binnen een korte tijd – één à twee jaar – alsnog werden voldaan, dan werd er interest uitgekeerd. Dit bracht in elk geval een ingewikkelde administratie met zich mee en een hoop rompslomp over de geldigheid van sommige uitgiftes, de *questieuse verbandbrieven*. Eind jaren vijftig, begin jaren zestig vormde in dat opzicht een roerige tijd. De stad kreeg toen van Holland achterstallig geld maar wilde dit in eerste instantie gebruiken om de eigen tekorten te zuiveren.⁸⁶ De tienraad, als belangenbehartiger van de burgerij, liep hier tegen te hoop en wist door tussenkomst van de domeinraad af te dwingen dat een deel van het geld tevens zou worden gebruikt om burgers schadeloos te stellen. Dit was echter zeker nog niet het laatste woord in de kwestie. Toenmalig burgemeester Hendrick van Berlicum stak waarschijnlijk een deel van het geld in zijn eigen zak, wat tot een ingewikkelde en langdurige procesgang tussen hem en de stad voor de hoofdbank en de Raad van Brabant leidde.⁸⁷ Uiteindelijk werden in 1682 de servitiepenningen van het stedelijk toneel afgevoerd maar er bleef nog altijd een rekening van bijna een kwart miljoen gulden op de Generaliteit open staan.

De servitiepenningen werden overigens vanaf 1578 gedeeltelijk opgebracht uit de heffing van de eerder genoemde honderdste penning. Hier dreigde echter het gevaar van spiraalvorming: om de stijgende kosten voor het onderhoud van de ‘vreemde’ militairen op te kunnen brengen, was het verhogen van de woonlasten voor de

eigen burgers een van de weinige opties. In 1613 betoogde de tienraad daarom over te gaan tot een verlaging van de honderdste penning; de uitgaven aan servitiegeld waren inmiddels niet meer bij te benen. Deze bedroegen toen f 13.000,-; hier tegenover stonden inkomsten van f 9.000,- wegens de honderdste penning en f 3.000,- aan accijns op het bier.⁸⁸ Ondanks een stijgend jaarlijks tekort werd dit idee door de magistraat afgewezen.

De verslechterende toestand van de stadsfinanciën lijken doorgaans eerder doorgedrongen te zijn tot de tienraad dan de magistraat. Telkens diende hij remonstranties in die vaak het karakter droegen van bezuinigingen: in 1614 bijvoorbeeld opperde men de suggestie de gages over de gehele linie omlaag te brengen.⁸⁹ Veel van de voorstellen kwamen feitelijk neer op een beknotting van verworvenheden van de magistratsleden, in het bijzonder de tesorier. Een ander terugkerend punt in dit opzicht betrof de zelfbeloning van schepenen. In principe werden zij betaald naar rato van hun aanwezigheid. Reeds in 1605 was ondanks een nieuwe regeling gebleken dat iedereen het maximum van honderdvijftig gulden betaald had, ondanks dat sommigen vaak absent waren geweest. Na protest van de tienraad was men daarom in 1606 weer op de oude voet doorgegaan.⁹⁰ Enkele decennia later bleken de schepenen ondanks absentie nog immer het maximum van negen stuivers per dag te krijgen.⁹¹ Ook andere posten als reiskosten en vacatiën bleken nog immer actueel.

Ondanks zijn beste bedoelingen werd de tienraad door de magistraat dan ook vooral als een lastige luis in de pels beschouwd. De erbarmelijke toestand waarin de stadsfinanciën in de eerste helft van de achttiende eeuw verkeerden, leidde tot vele saneringsplannen waarin de tienraad eveneens zo nu en dan een rol speelde, echter minder dan voorheen.⁹² De tienraad was waarschijnlijk wel verantwoordelijk voor de introductie rond 1660 van *eenige clappermans, naer het exempel van alle naburige steden, (...) tot weijringe van brant diverijen als straetschenderijen*.⁹³ De kleppermannen of klapwakers dienden de veiligheid van de stad 's nachts. In het naburige Bergen op Zoom waren dergelijke nachtwakers er reeds sinds 1514.⁹⁴

Stedelijke economie

Nauw verbonden met de financiële toestand van de stad was het economisch welzijn ervan. Op dit terrein functioneerde de tienraad vooral door allerlei zaken bij de magistraat aan te kaarten. Nadruk lag hierbij op de regulering van de nijverheid en de staat van de infrastructurele voorzieningen. Opnieuw laat de bijzondere, militaire functie van Breda zich hier gelden. Om de burgers in hun welvaart te beschermen was het aan het garnizoen verboden om andere dan militaire taken te vervullen. Veelvuldig waren desalniettemin de klachten dat zij toch aan enige vorm van 'nerringh' deden; een chirurgijn uit de compagnie van kapitein Overschie maakte het wel heel erg bont door zijn spulletjes recht tegenover de deur van het stadhuis op te stellen!⁹⁵ De aanwezigheid van militairen leidde echter tevens tot een onverwacht probleem. In ruil voor *half soldije, jae om de servicie alleen* begaf menig, calculerende burger zich namelijk zelf onder de wapenen. Hierdoor hoefde men aan de ene kant niet op te komen voor de burgerwacht, terwijl men aan de andere kant zijn oorspronkelijke beroep bleef uitoefenen. Op deze vindingrijke wijze profiteerde men

van de situatie door van twee walletjes te eten. In het najaar van 1656 was *de verarming* van de burgerij kennelijk zo de spuigaten uitgelopen, dat de tienraad voorstelde de commandeur gezamenlijk met iemand uit de krijgsraad en nog vergezeld door de respectieve burgerkapiteins de diverse wijken in te laten trekken voor een grondige inspectie.⁹⁶ Het was tevens in deze jaren dat de tienraad voorstelde de gouverneur zijn traktement van duizend gulden van de stad te onttrekken om hem zo tot meer toeschietelijkheid te bewegen.⁹⁷

De tienraad bleef zich ook continu hard maken voor de wering van handel op het platteland, in het bijzonder brouwerijen: die waren er sinds 1594 strikt verboden door de Staten-Generaal.⁹⁸ Dit kon niet verhinderen dat ondernemers als Peter Bastiaensen bij de stadspoort op de Molengracht toch een brouwerij begonnen, die in zijn geval tevens diende als *tapperije ende uijtspanninge voorde Luijcksche karren*.⁹⁹ De heer had in een ordonnantie uit 1644 op eerdere klachten van het koopbrouwersgilde bepaald dat er geen nieuwe brouwerijen meer in de Baronie mochten worden opgericht. Diverse brouwers hadden zich van deze maatregel echter niets aangetrokken of wisten haar op slinkse wijze te omzeilen, bijvoorbeeld door bestaande brouwerijen met één ketel naar twee uit te breiden; hoe dan ook *de brouweringe deser stadt (waerinne de principaelste welvaert derselver bestaet) t'eenemaal is vervallende*.¹⁰⁰ Het feit dat het brouwersgilde zich in zijn remonstrantie aan de tienraad erover beklaagde geen gehoor te vinden bij de magistraat, toont in elk geval aan dat de magistraat steeds minder oog had voor de belangen van het bedrijfsleven. Zo werd tevens in toenemende mate lakenhandel buiten de stadspoorten bedreven. De terugval in de bieraccijns na de Vrede van Munster in 1648 en het verdwijnen van de garnizoenen betekende een forse aderlating voor deze bedrijfstak en daarmee voor de inkomsten van de stad.¹⁰¹ Een kwart eeuw later, ten tijde van de Franse dreiging en hernieuwde inkwartiering van militairen, werden de huisbrouwers aan een visitatie onderworpen in een poging hun gezamenlijke capaciteit te berekenen. Deze particulieren hoefden slechts een lagere 'borgeraccijns' te betalen en waren gevrijwaard van de veel hogere accijns voor het koopbrouwersbier; hun bier was tenslotte bestemd voor eigen gebruik (bijvoorbeeld in het Oude Mannenhuis) en niet voor de openbare verkoop. De magistraat en de tienraad hadden hiertoe gezamenlijk besloten omdat men fraude vermoedde, aangezien de inkomsten uit de bieraccijns nog altijd daalden.¹⁰² Voortaan zouden de huisbrouwers toestemming moeten krijgen van de magistraat over een bepaalde vastgestelde hoeveelheid, voordat zij aan de slag mochten.

Een goede infrastructuur was een belangrijke voorwaarde om de economie van de stad te stimuleren. In de loop van 1656 werd er door tienmannen, op aangeven van schippers, steeds meer geklaagd over de verstopping in de stroming van de Mark, doordat er in de omgeving van Prinsenland kribben en dammen van rijshout waren aangebracht.¹⁰³ Dit leidde niet alleen tot schade voor de handel maar was tevens nadelig voor de inkomsten van de watermolens van de heer. De gouverneur van de stad, François de l'Aubespine, markgraaf van Hauterive had inmiddels kapitein Smits erop uitgestuurd om op onderzoek te gaan. Welke de rol van de gouverneur in deze precies is, is onduidelijk; voelde hij zich wellicht genoodzaakt wat goed te maken na de vele klachten over zijn erbij klussende manschappen? In elk geval werd hij in de loop van juli door vier tienmannen gelukgewenst wegens zijn aan-

staande vertrek naar Frankrijk. Tijdens dit afscheid drukte hij hen op het hart dat deze zaak zonder uitstel ter hand diende te worden genomen; in augustus braken soldaten uit het garnizoen onder leiding van ingenieur Lobbrechts de diverse barricades inderdaad af.¹⁰⁴

Het controleren van de openbare aanbestedingen was een goede manier voor de tienraad om een oogje in het zeil te houden. De tienraad was bijvoorbeeld zeer ontevreden met het werk van Jan Anthonissen Schuermans, de aannemer voor het repareren van de stadsbruggen en tevens verantwoordelijk voor het onderhoud ervan. Men had dit al diverse keren aan de magistraat kenbaar gemaakt, zonder dat er verder veel gebeurd was. Waarschijnlijk wegens een beperkte aansprakelijkheid van de aannemer in de toekomst, bleven de tienmannen aandringen. Men vreesde dat eventuele gebreken anders alsnog voor kosten van de stad zouden komen en *opdat niemant daerdoor een ongeluck oock dese stad in toecomende jaeren swaerder reparatie van dien en komen te lijden*.¹⁰⁵ Een jaar later werd nogmaals gewezen op een betere reparatie en twee jaar later wilde men inzage in het bestek (het contract voor de reparatie).¹⁰⁶ Ditmaal oogstte de tienraad wel resultaat. In de zomer van 1659 werd een akkoord gesloten tussen de aannemer en burgemeester Hendrick van Berlicum, waarin de laatste f 1200,- in mindering bracht op de rekening van de aannemer wegens de slechte kwaliteit van de reparaties en de f 500,- die hij sinds het aflopen van het bestek nog had uitgegeven voor eigen rekening moest nemen.¹⁰⁷ Ietwat overmoedig geworden door dit resultaat, eiste de tienraad dat in de toekomst dit soort contracten niet meer zonder zijn toestemming mocht worden aangegaan.

Een ander contract dat in deze jaren onder druk stond, was dat van *torff ende keerssen aende militaire wachten*. De stad had hiertoe van oudsher een contract afgesloten met de Raad van State. De tienraad was echter ter ore gekomen *soo uijt het gemeen geruchte als van besijden voorsecker bericht* dat ene Johan van Hertel op het punt stond dit door een vijandig bod te ondermijnen.¹⁰⁸ De magistraat beloofde hen op dit punt nader te informeren. De aap kwam al gauw uit de mouw in de vorm van een remonstrantie van *de gemene moercoopers van sijne hoocheijts moeren* bevoorreed te mogen (blijven) worden met de levering van – haar – turf aan de stadswachten. Uit collegialiteit en met als doel vreemden te weren onderschreef de tienraad dit.¹⁰⁹ In hetzelfde licht kan de aanmaning van de tienraad worden beschouwd, waarin zij een oude ordonnantie uit 1640 opnieuw en voortaan jaarlijks bekend wilden doen laten maken. Het betrof hier een maatregel waarin het vreemde opkopers (niet-ingezetenen van de stad) verboden was allerlei eetwaren en victualie op te kopen, waardoor de voorraden van de stad te zeer werden aangetast.¹¹⁰ Enkele jaren later besloot men zelf overigens het goede voorbeeld te geven: van stadswege zou men er zorg voor moeten dragen dat de benodigde etenswaren werden aangeschaft van de eigen burgers, waardoor de geldcirculatie binnen de stad bleef.¹¹¹ Directe aanleiding hiervoor vormde de aanstaande komst van prinses Mary Stuart en haar gevolg, die de stad in elk geval weer op extra kosten joeg in verband met het organiseren van een reeks feestelijke maaltijden. In dezelfde vergadering werd op dit thema ‘vreemd’ overigens nog verder voortgeborduurd. De tienraad achtte het raadzaam, vanwege de ruime aanwezigheid van advocaten in de stad, deze door hun kennis *van stadts rechten ende costuijmen* te verkiezen boven *buijten woonende rechtsgeleerden*. De meer prozaïsche re-

den die men hiervoor gaf, was dat het verzenden van de processtukken alleen maar tot vertraging en extra kosten van de partijen leidde.

Meer uitzonderlijk wellicht was de lening van *f* 150,-, waarmee men een jaar eerder akkoord was gegaan: deze was bestemd voor de eigenaars van een huis op het Gasthuseinde, waarvan de gevel dreigde in te storten.¹¹² De bewoners waren zelf niet in de gelegenheid dit te repareren maar het aanzien van de stad en de veiligheid van haar inwoners (onder het motto ‘regeren is vooruitzien’) was het bestuur kennelijk wel wat waard. In de categorie representatie valt tevens de *f* 150,-, die predikant Franciscus Plancius kreeg voor het verhuizen van Zevenbergen naar Breda voor het opnemen van zijn nieuwe post aldaar.¹¹³

De incorporatie van de tienraad in het stadsbestuur maakte dat zij zich ook aan enkele sociale verplichtingen diende te conformeren. Het betrof hier dan vooral het verwelkomen of uitgeleide doen van hoge autoriteiten: de gouverneur of commandeur, vertegenwoordigers van de prins van Oranje of zijn domeinraad of in uitzonderlijke gevallen de heer zelf en diens gevolg. De geboorte van het jongste kind van de griffier van *zijne conincklijke hoocheijt*, Laurens Buysero, werd opgeluisterd door een ‘pillegift’, zoals reeds eerder bij een kind van drossaard Cornelis van Aerssen was gebeurd.¹¹⁴ De afloop van het eerder aangehaalde bezoek van prinses Mary aan de stad in 1658 mondde overigens uit in een fikse aanvaring tussen magistraat en tienraad. Het was gebruikelijk dat de heer (in dit geval in zijn naam diens moeder) bij een bezoek aan zijn heerlijke stad een financiële gift kreeg. Het betrof hier in de eerste plaats zijn *Blijde Incomste*, een ceremonieel evenement waarin de bijzondere band tussen de heer en zijn stad luister werd bijgezet. Buiten deze bijzondere, formele gelegenheden stond het de heer uiteraard geheel vrij om op meer informele wijze naar Breda te komen. Bij dit soort bezoeken, zoals dat van 1658, lag het echter minder voor de hand dat de stad automatisch met een gift kwam aanzetten. In dit geval is het echter aannemelijk dat de stad toch signalen hadden bereikt vanuit de domeinraad dat dit zeer op prijs gesteld zou worden; er was kennelijk dus om gevraagd. Dit laatste is nog eens extra goed te verklaren vanwege de slechte staat van de financiën van het Oranjehuis in die jaren verkeerden.¹¹⁵ Hoe dan ook, magistraat en tienraad gingen na afloop van het bezoek alsnog akkoord met een recognitie van *f*8.000,-. Bij de tienraad bestond echter het vermoeden dat iemand uit de magistraat ‘gelekt’ had richting hofkringen over eventuele plannen van het stadsbestuur in die richting, waardoor het bedrag vermoedelijk veel hoger uitviel dan men voorzien had. De tienmannen waren in elk geval bereid zelf een eed af te leggen dat niemand van hen de geheimhouding had verbroken en zij dienden een verzoek bij de magistraat in dit nobele voorbeeld te volgen.¹¹⁶ Zoals wel vaker betuigde de tienraad zich zuiverder in de bestuurlijke leer dan zijn collega’s van de magistraat!

Beroepsstructuur

De vroegste periode (1541-1590) levert ons wegens een gebrek aan gegevens het minste op over de sociale achtergrond van de tienmannen. Van slechts een handjevol weten we hun beroepen: brouwer (3x), marskramer, olieslager, hoedenmaker, collecteur van de stadsbieraccijns (2x), tingieter (2x), zijdenlakenkoper (2x), vlees-

houwer, droogscheerder, pachter van de gruit, fabriekmeester, lakenkoper (2x), molenmeester, rentmeester (3x), kaasverkoper, zeepzieder (2x), wollenlakenverver, timmerman, huidenvetter en schoenmaker en meier. Ondanks dat we van slechts 29 van de 129 tienraden (22,5%) uit deze periode een beroep weten, is de indruk duidelijk: het gaat hier overwegend om de middengroepen van de stedelijke samenleving, bestaande uit ambachtslieden en nijverheid. Daarmee was al vroeg een patroon gevormd dat zich later zou herhalen: tienmannen waren in de regel economisch zelfstandig. Er zouden zich in de loop van de tijd echter wel degelijk veranderingen voordoen qua beroepsstructuur, zoals we uit de volgende tabel kunnen afleiden.

Tabel 1. *Beroepsstructuur tienraad*

	1591-1637	1638-1690	1691-1740	1741-1793
Ambachtslieden	14 (15,2%)	5 (5,9%)	5 (7,1%)	5 (11,1%)
koopman/ondernemer	28 (30,4%)	36 (42,4%)	26 (36,6%)	8 (17,8%)
vrije beroepen	17 (18,5%)	18 (21,2%)	20 (28,1%)	16 (35,6%)
Ambthouder	19 (20,7%)	7 (8,2%)	5 (7,1%)	2 (4,4%)
Onbekend	14 (15,2%)	19 (22,3%)	15 (21,1%)	14 (31,1%)
Totaal	92	85	71	45

Bron: SAB, ORA; vestbrieven en notarieel

Voor de periode na de overgave van de stad in 1590 beschikken we over een vollediger beeld van de beroepssamenstelling. Wat in eerste instantie opvalt is dat in de beginperiode van de tienraad de groep ambachtslieden nog redelijk breed vertegenwoordigd is, met bijvoorbeeld vier huidenvetters c.q. schoenmakers, drie zeepzieders en twee beenhakkers. We zien echter tevens dat hun aandeel over twee eeuwen geleidelijk afneemt en bovendien de aard van de beroepen verandert. Het is in dit opzicht tekenend dat daar waar in het begin nog ruimte was voor meer eenvoudige handwerkslieden, op het eind nog slechts ruimte is voor twee zilversmeden, een boekbinder en een meesterpruikenmaker (Reijnier Braakmans), een typische uiting van de beschaving in de achttiende eeuw, die tenslotte ook wel als 'pruikentijd' is omschreven. Ook onder de overige beroeps categorieën zien we opvallende verschuivingen. De stedelijke nijverheid was in de vorm van kooplieden en ondernemers lange tijd het best vertegenwoordigd onder de tienmannen maar in de laatste helft van de achttiende eeuw werd zij overvleugeld door de vrije beroepen. Evenzeer zien we dat ambthouders, hetzij in dienst van het land, de heer of de stad, al vrij gauw verstek laten gaan in de tienraad. Wat zegt dit alles nu over de Bredase economische conjunctuur in bredere zin?

Wellicht het meest kenmerkend is de ontwikkeling onder de brouwers. De brouwering was lange tijd de belangrijkste nijverheid in Breda (en omstreken). Reeds vóór 1590 was zij met drie man goed vertegenwoordigd in de tienraad en hun aantal verdubbelde in de periode daarna. In de tweede helft van de zeventiende eeuw vormen zij zelfs de meest talrijke beroepsgroep onder de tienraad; dit was ze-

ker ook op het conto te schrijven van de opkomst van de koopbrouwer. Daarna loopt hun aandeel echter snel terug. Wat daarbij extra opvalt is dat zij die tienman worden, overwegend nog slechts huisbrouwer zijn. Eén ding staat echter vast: de vertegenwoordiging van brouwers in de tienraad loopt parallel met de interne ontwikkelingen binnen deze tak van nijverheid, die in de zeventiende eeuw zijn hoogtepunt beleefde.¹¹⁷ Het gaat vooralsnog te ver om de vertegenwoordiging van bepaalde beroepsgroepen in de tienraad als een absoluut gegeven omtrent het belang van hun nijverheid voor de stad te zien maar een indicatie geeft zij dus wel. In de tweede helft van de zeventiende eeuw kan dan voor Breda bier als het belangrijkste exportproduct worden aangemerkt. Tot die tijd waren dat echter lakens geweest: (zijden-)lakenkopers vormen de grootste beroepsgroep onder de tienraden in de eerste eeuw van haar bestaan, waarna hun aandeel slinkt en in de achttiende eeuw geheel verdwijnt. Tegenover de daling van de sectorgebonden specialist staat daarentegen vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw de spectaculaire opkomst, of in elk geval vertegenwoordiging, van de koopman. Dit zou tevens indicatief kunnen zijn geweest voor een verzwakking van de stedelijke nijverheid over de gehele breedte. Slechts de aan- en verkoop van producten en niet de productie zelf bood voldoende perspectief voor Bredase ondernemers.¹¹⁸ Of was hier louter sprake van een 'verdeftiging' van het college van de tienraad, waarbij men in navolging van de regenten in de zeventiende eeuw niet zelf meer aan het hoofd van een bedrijf stond?

Een mogelijke zinspeling hierop vormt de laatste periode van de tienraad, 1741-1793. Van een relatief groot deel van deze groep (ruim dertig procent) is geen beroep bekend; het zou dus kunnen dat dit allen renteniers waren. De categorie onbekend moet echter in de eerste plaats worden opgevat als geen beroep bekend; nader onderzoek zou dit kunnen uitwijzen. Aangezien onder de schepenen nauwelijks renteniers te vinden waren, is het weinig aannemelijk waarom dat onder de tienmannen wel het geval zou zijn geweest. Dat het college desondanks inderdaad van karakter veranderd was, blijkt uit het feit dat in de laatste periode de vrije beroepen (en daaronder speciaal notarissen, procureurs en advocaten) de grootste beroepsgroep waren geworden. De dienstensector had daarmee binnen de tienraad ogenschijnlijk het pleit gewonnen van de nijverheid. We zien tevens dat in de loop van de tijd de spreiding over beroepen kleiner werd en de tienraad een eenvormig college was geworden, waarvan niet meer gezegd kan worden dat het de burgerij vertegenwoordigde.

Naar de overige sociale positie van de tienmannen, met name de religie, heb ik vanwege de omvang van de onderzoeksgroep niet apart gekeken. Vergelijkbaar onderzoek naar de regenten van de stad heeft bovendien aangetoond dat de Bredase archieven op dit punt onvolledig bewaard zijn gebleven. Het is desalniettemin aannemelijk dat, analoog aan de situatie bij de regenten, tot 1637 sprake zal zijn geweest van een gemengd katholiek-calvinistische groep. Dat het katholieke geloof daarna reeds gauw een belemmering begon te vormen voor benoeming, blijkt uit een aantekening in het officiaalboek. In 1639 verlengde de heer de zittingstermijn van de tienmannen voor nog een jaar maar *den merendeel vande voorgemelte (...) excuseerden [zich] op de neutraliteit ende woonplaatse die sij buijten ten plattelande hielden.*¹¹⁹ Behalve een formele reden – namelijk dat zij niet in de stad goeod waren – beriepen de

tienmannen zich dus tevens op het capitulatieverdrag van twee jaar eerder, waarbij voor de katholieken min of meer een status quo was afgekondigd. De politieke reformatie vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw maakte aan de vertegenwoordigende rol van katholieken in (stedelijke) overheidsfuncties definitief een einde. Onderzoek naar de verdere sociale positie van de tienmannen qua wonen, werken en leven is vanwege het tijdrovend karakter en de omvang van de onderzoeksgroep buiten beschouwing gelaten. Een aantal van de families was deels aan elkaar verzwagerd al moet het belang hiervan niet overschat worden. Het karakter van de tienraad was echter beslist 'Bredaser' dan dat van de magistraat. Hier werden geregeld mensen van buiten Breda benoemd, al waren ze vaak wel Brabander. Het kan zijn dat dit aspect aan het antagonisme tussen magistraat en tienraad verder heeft bijgedragen.

De tienraad in cijfers

Slechts omtrent één aspect van het verleden van de tienraad beschikken we over volledige gegevens: zijn samenstelling. De bewaard gebleven naamlijsten vormen dan ook de basis voor de onderstaande tabellen. Om mogelijk iets van een ontwikkeling in tijd te kunnen waarnemen, is de geschiedenis van de tienraad onderscheiden in vijf min of meer willekeurige perioden van circa vijftig jaar: 1541-1590; 1591-1637; 1638-1690; 1691-1740; 1741-1793. De geschiedenis van ruim tweehonderdvijftig jaar tienraad levert vooralsnog de namen van 383 tienmannen op. Hoewel geprobeerd werd patroniemen en dubbele vermeldingen – bijvoorbeeld Gherit Hubrechtsz. en Gherit Cornelis Hubrechtsz. – zoveel mogelijk uit te sluiten, moet in acht worden genomen dat dit aantal aan de hand van nader genealogisch onderzoek nog enigszins kan afnemen.

Tabel 2. *Gemiddelde functieduur tienraad, 1541-1793*

periode	Functieduur
1541-1590	3,9 (N=127)
1591-1637	5,1 (N=92)
1638-1690	6,2 (N=85)
1691-1740	7,0 (N=71)
1741-1793	11,7 (N=45)

Bron: Van Goor, *Beschrijving*; SAB, OSA, officiaalboeken

De tabellen 2, 3 en 4 reflecteren duidelijk de ontwikkeling waarin de tienraad in de loop van de tijd als stedelijk college van functie veranderde, ofwel van een actief naar een meer passief, bijna statisch lidmaatschap. Tot eind zeventiende eeuw zien we de gemiddelde functieduur over een periode van honderdvijftig jaar met de helft toenemen van vier naar zes jaar. Deze stijging kan deels op het conto worden gebracht van een grotere mate van bestuurlijke continuïteit. Na 1590 werd de stad nog maar

een keer in 1625 door de Spanjaarden veroverd, voordat zij in 1637 definitief in Staatse handen verviel. In de achttiende eeuw verdubbelt de functieduur opnieuw, van zes naar twaalf jaar. Deze opmerkelijke tendens, waarin de tienraad in de achttiende eeuw tot een soort vroedschap lijkt te zijn verworven (met semi-permanent lidmaatschap), toont tevens aan dat er van interactie tussen magistraat en tienraad nauwelijks sprake meer was. De tienraad was nog slechts een onbelangrijk gezelschap van deftige notabelen, wiens bestaansrecht er eerder voor de vorm dan voor de inhoud was.

Tabel 3. *Continuering tienraad, 1541-1793*

periode	Verlenging ambtstermijn
1541-1590	8 maal : elke zes jaar
1591-1637	9 maal : elke vijf jaar
1638-1690	10 maal : elke vijf jaar
1691-1740	14 maal : elke drie jaar
1741-1793	23 maal : elke twee jaar

Bron: Van Goor, *Beschrijving*; SAB, OSA, officiaalboeken

Het dalende belang van de tienraad in de stedelijke politiek wordt verder geïllustreerd door tabel 3. Het kiezen van de tienraad was een recht dat de heer toekwam. Om toch bestuurlijke continuïteit te garanderen zonder daadwerkelijk elk jaar te hoeven kiezen, stond hem de weg vrij van continuatie van de zittende tienraad voor een volgend jaar. In enkele gevallen gebeurde dit zelfs drie jaar achtereen. Dit was in feite de weg van de minste weerstand want zo hoefde er niemand gekozen te worden. Opvallend is dat deze tendens in de achttiende eeuw beduidend toeneemt zonder ogenschijnlijke reden. De praktijk van continuatie zien we tevens bij de magistraat maar dan in omgekeerde volgorde; daar neemt zij in tijd (in elk geval tot eind zeventiende eeuw) juist af. De praktijk van continuatie vervulde voor de twee colleges dan ook een andere rol. Bij de magistraat was het in de vroege periode (eind zestiende, begin zeventiende eeuw) vooral een teken van een gebrek aan gekwalificeerde kandidaten, een bestuurlijke noodmaatregel dus. Bij de tienraad daarentegen werd de verkiezing in de loop van de achttiende eeuw steeds meer tot een farce. Als blijk van deze bestuurlijke veronachtzaming van beide kanten mag blijken dat in de laatste periode 1741-1793 de tienraad om het jaar werd gecontinueerd.

In welke mate vervulde de tienraad in de praktijk nou de rol van vroedschap, dat wil zeggen als (exclusief) rekruteringsorgaan voor de magistraat? In tabel 4 is de personele interactie tussen tienraad en magistraat vastgelegd.

Tabel 4. *Combinatie van functies*

periode	Combinatie Tienraad/schepen	percentage	combinatie schepen/tienraad	percentage
1541-1590	24 (N=127)	18,9	16 (N=127)	12,6
1591-1637	21 (N=92)	22,8	21 (N=92)	22,8
1638-1690	22 (N=85)	25,9	7 (N=85)	8,2
1691-1740	14 (N=71)	19,7	3 (N=71)	4,2
1741-1793	10 (N=45)	22,2	-	

Bron: Van Goor, *Beschrijving*; SAB, OSA, officiaalboeken

Wat het meest opvalt, is dat doorstroming vanuit de tienraad naar de magistraat maar in beperkte mate plaats vond; bovendien maakt dit per periode nauwelijks verschil uit en ligt vrij constant tussen de 20 en 25%. De tienraad speelde dus slechts een geringe rol van betekenis daar waar het rekrutering voor de magistraat betrof. Zij functioneerde heel anders dan een vroedschap en vormde geen vaste kern van oud of toekomstig stadsbestuurders.¹²⁰ Evenzeer werd slechts een kleine minderheid van oud-schepenen in de tienraad gekozen. Hier zien we echter wel een ontwikkeling vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw, waarbij het steeds ongebruikelijker werd om als oud-schepen zitting te nemen in de tienraad. Kennelijk was hier sprake van twee verschillende sociale lagen binnen het Bredase stadsbestuur, waartussen in de loop van de tijd zelfs een verwijdering te constateren valt. Dit is des te opvallender omdat de tienraad wel degelijk zelf geëvolueerd was van een los-vast college waar oorspronkelijk ook handwerkslieden als schoenmakers en timmermannen in hadden gezeten, naar een gereguleerd orgaan dat door vrije beroepsbeoefenaren als advocaten en notarissen gedomineerd werd. Dit laatste kunnen we tevens goed aflezen uit het aantal academische titels onder de tienmannen, die overwegend een stijgende lijn vertoont: van 5% in de eerste periode, naar 13% in de derde periode tot 24% in de laatste periode. Desondanks bleef de tienraad een college waar de magistraat over het algemeen maar weinig boodschap aan had – ook in persoonlijke zin. Zelfs voor gestudeerden onder de tienmannen was er in de magistraat kennelijk geen plaats. Jacob Martini, die in de jaren tachtig van de zeventiende eeuw vrijwel onafgebroken in de tienraad zat, verkoos uiteindelijk een bestuurlijke carrière in Maastricht waar hij raadslid, schepen en stadssecretaris werd.¹²¹

1. Portret van mr. Sebastiaan Bernaige (1682-1729)

Een van de weinige tienmannen die dankzij zijn portret wat nader tot ons komt, is mr. Sebastiaan Bernaige of van Bernagien. Hij werd vermoedelijk in 1685 geboren op Curaçao als zoon van Bastiaan van Bernagien en Anna Pieters. De Bernagiens waren zonder twijfel het meest vooraanstaande Bredase regentengeslacht in de zeventiende eeuw. Dat zij hun vleugels zouden uitslaan behoeft dan ook niet te verbazen: zijn vader, die in dienst trad van de West-Indische Compagnie, bekleedde van 1694-99 de rang van directeur-generaal op het Caraïbische eiland en werd daarna gouverneur. Bastiaan werd echter voor zijn studie teruggestuurd naar de Republiek en ging in Leiden rechten studeren. Hier werd hij opgeleid tot advocaat en het is dan ook als zodanig dat hij zich, begin twintig, in Breda vestigde. In 1706 trouwde hij met Johanna de Bringues, een dochter van Christoffel, kapitein (en later luitenant-kolonel) in dienst van het Staatse leger. Het is niet duidelijk waar het echtpaar zich vestigde maar het is goed mogelijk dat dit buiten de stad was. In elk geval komen we Sebastiaan hier weinig als advocaat tegen, wat erop duidt dat hij er niet zijn brood mee verdiende. Mogelijk kon hij door de erfenis van zijn vader rond 1709 echter vroegtijdig gaan rentenieren. In 1719 werd hij aangesteld tot secretaris van de weeskamer, een benoeming die verliep via de Nassause Domeinraad. Het feit dat een ander lid van de familie, Pieter van Bernagien, op dat moment de stadhouder van de drossaard was, zal hierbij zeker hebben geholpen. De functie was echter

vooral een honoraire, met weinig eigen verdiensten. De secretarissen lieten dan ook al decennia hun ambt waarnemen door een substituut; in zijn geval was dat vanaf 1722 Michiel Martini. In 1724 tenslotte werd Sebastiaan in de tienraad gekozen, waar hij tot aan 1727 toe onafgebroken in bleef zitten. Vermoedelijk stierf hij kort daarna.

Waarom was de magistraat gedurende ruim twee eeuwen zo gekant tegen de tienraad? De tienraad koos in wezen zichzelf door middel van coöptatie; de burgerij stond hier geheel buiten. Dit is in zoverre noemenswaardig dat, hoewel de tienraad opgezet was om de burgerij te representeren, deze dus op geen enkele wijze betrokken was bij de verkiezing van haar zogenaamde vertegenwoordigers. De tienraad verwoordde op het eerste gezicht dus nauwelijks de politieke mening van gewone burgers. De politieke rol van burgers in de vroegmoderne tijd is verder nog nauwelijks onderzocht: zij verliep met name via corporaties als schutterijen en gilden.¹²² In Breda waren de gilden min of meer geïncorporeerd in de tienraad; hierdoor lijkt het op het eerste gezicht alsof hun politieke rol al in een vroeg stadium was uitgeschakeld.¹²³ Belangrijker was echter vermoedelijk dat de hoofdmannen van in elk geval de belangrijkste gilden vaak tevens schepen of burgemeester van de stad waren. Het kan dus wel eens zo zijn dat hierdoor de vaak veronderstelde sociale afstand tussen burgerij en gilden overbrugd werd. De regulering van het economisch leven in de stad verliep zo alsnog vrij vanzelfsprekend, al waren er natuurlijk altijd klachten. De tienraad was daarmee in wezen overbodig als verbindende schakel tussen burger en (stads)bestuur. Zelfs in een grote stad als Amsterdam bleek de wetgeving op dit terrein vrij probleemloos van onder naar boven te lopen.

Uit de vele conflicten blijkt desondanks dat de magistraat de tienraad zo min mogelijk ruimte gaf. Dit gebeurde in de eerste plaats om formele redenen: de magistraat wilde zijn plaats in het stadsbestuur niet delen. De magistraat probeerde daarom zo min mogelijk mee te werken aan een duurzame en wettelijk vastgelegde positie van de tienraad. Behalve deze formele deling, gaf de magistraat tevens blijk van het scheppen van een kunstmatige afstand tot de tienraad op sociaal vlak. De geringe personele interactie tussen de twee colleges is in elk geval opvallend en verre van vanzelfsprekend in een kleine stad als Breda, waar geen overvloed aan geschikte bestuurders was. Uiteindelijk lijkt de tienraad zelf in de achttiende eeuw haar aanvankelijke strijd lust te hebben verloren en werd eerder tot een sociëteit van gelijkgestemden dan een college met een breed draagvlak.

Conclusie

De tienraad werd in 1541 ingesteld om een meer regulier inspraakorgaan te creëren voor de Bredase burgerij. Het college werd belast met toezicht op de stadsfinanciën. Na een aanloopperiode van vijftig jaar waarin de tienmannen als noviteit vooral zelf veel van positie wisselden, volgde een periode waarin de tienraad een meer strijdbare houding innam. Door een gebrekkige omschrijving van haar taak kwam de tienraad echter keer op keer in botsing met de magistraat. Via remonstraties werd de magistraat keer op keer eraan herinnerd beter acht te slaan op het wel-

varen van de stad. De tienraad behartigde zodoende meer dan de magistraat in woord de belangen van de stedelijke burgerij. Zelfs over de weinige formele bevoegdheden moest men echter keer op keer in conclaaf met de schepenen, waardoor men uiteindelijk maar zelden de daad bij het woord kon voegen. De magistraat lijkt de tienraad vooral als concurrent beschouwd te hebben, een houding die in de achttiende eeuw alleen maar toenam.

De continue strijd om bevoegdheden was niet alleen het gevolg van een formele machtsstrijd. Zij werd tevens ingegeven door institutionele factoren. Door de ambivalente houding van de heer heeft de tienraad nooit kunnen uitgroeien tot het volwaardige tweede lid van het 'zuid-Nederlands' model, evenmin als dat Breda over een echt driedelig stadsbestuur beschikte. Het kleine bestuur (de schepenbank) was er vrijwel identiek met het grote bestuur (de magistraat), met uitzondering van de buitenburgemeester. De tienraad zweefde in Breda als het ware tussen het tweede en derde lid in. Door zijn taak als vertegenwoordiging van de burgerij belast met het financiële beheer van de stad behoorde hij in eerste instantie tot het grote bestuur. Zoals we echter gezien hebben werd hij bij zijn opzet tegelijkertijd beschouwd als opvolger van een breed beraad van ambachtsgilden.

Deze ambivalentie omtrent zijn positie en functioneren heeft als gevolg gehad dat de tienmannen, hoewel een vast onderdeel van het stadsbestuur, qua personele invulling meer naast dan in enigheid met de magistraat optraden. De tienraad werd zodoende maar in beperkte mate rekruteringsgrond voor de magistraat, evenzeer als dat oud-schepenen zich er weinig in thuis voelden. De tienraad is wel eens gekarakteriseerd als een soort vroedschap maar was dit in de praktijk zeker niet. Tienmannen vielen aldus min of meer buiten de stedelijke elite. De onduidelijke positie van de tienraad binnen het stedelijk bestel lijkt daarmee op dat van het college van 22 mannen in Tilburg, dat evenzeer geplaagd werd door tegenwerking van de magistraat.¹²⁴

Tegenwoordig zouden we de tienraad kunnen karakteriseren als een onafhankelijke raadscommissie van financiën. De tienraad was invloedrijk maar beschikte niet over daadwerkelijke, politieke macht en bleef slechts een consultatief lichaam. Dit laatste blijkt wellicht ook uit het feit dat het patriottisme maar weinig lijkt te zijn doorgedrongen tot de tienraad; financiën bleven de boventoon voeren in de roerige eindjaren van de Republiek. Over de jaren 1793-1794 zijn nog enkele losse notulen bewaard gebleven: waarschijnlijk bleef de laatst gekozen tienraad – die voor 1792 – in de volgende jaren aan. Voor zover het zich laat aanzien vond de laatste vergadering van de tienraad plaats op 8 februari 1794. Op de agenda stonden *het nieuw in te voeren regimen van het thans separate protestantschen fonds van den gemeenen alemoesnij* en een verzoek van het gilde van de voetboog omtrent de continuering van de uit 1744 stammende toezegging van de magistraat voor de reparatie van hun gildekamer, die zich boven de vleeshal bevond. Zo hadden de gilden alsnog het laatste woord in de geschiedenis van de tienraad!

Bijlage 1. *Akte van institutie van het college van tien raadsmanen door René van Chalon, prins van Oranje, 24 augustus 1541*

Transcriptie van: SAB, Collectie Havermans, inv.nr. 6, fol.1-1v.

Opten 24en dach van Augusto, 41

Opte antwoorde bij den gemeenen borgers over/gegeven, ierst ruerende dat men om vuyterlijck/ te mogen besoigneren in alle der stadt saecken, ende/ affairen, hoe-danich die sijn, sij borgers tevreden/ waeren, soo verre mijn gen: heere goetdochte/ dat sij kiezen ende overgeven souden 16 goede/ eerlijcke borgere, metten welcken men in allen/ saecken, soude mogen voortvaeren etc. Es bij/ mijne gen: heere geordonneert dat de voorsz./ borgers overgeven ende bij geschrifte stellen 20/ personen van goede naeme ende faeme inde/ stadt gegoet sijnde, vuyt den welcken mijnen/ gen: heere kiezen sal, off sijnen drossaert/ in sijne absentie de thiene, dewelcke voor/ een jaer gehouden sullen sijn te dienen, ende dat/ jaer geexpireert sijnde, voor t'vermaecken/ vande weth sullen deselve thien personen/ andere thien kiezen, ende bij geschrifte overgeven,/ uten welcken mette thien vanden voorleden/ jaere, maecken-de t'saemen twintich, mijne/ gen: heere off sijnen, drossaert, ander/ gelijcke thien kiezen sullen, ende soo voorts/ van jaere tot jaere altijts thiene, ende wes/ metten voorsz. thien personen bij den drossaert/

ende de weth gesaementlijck getracteert,/ geordonneert, ende gesloten sal werden, dat sal/ goet ende van waerde blijven etc. Actum bij mijne/ gen: heere ten jaere ende dage alsvoren, present/ Sart, Mal, Hocron, ridderen mrs. Montens, Maubuijs/ Steven vanden Berch, R. de Bruheze, ende mij/ Claes Vierlingh etc.

Volgen de namen van de eerste tienmannen:

Jan van Overacker; Pauwels van Haestricht; Jasper Wiltens; Aernt Gillis Wouters; Jacob van Baerl; Geeraert Cornelis Huybrechts; Thomas vanden Brande; Adriaen Janssen vander Hulst; Henrick vanden Corput; Cornelis Claes Gijselssone.

Aldus overgegeven, dese dunct mijn gen:/ heere dat men behoort voor dit jaer te committe/ ren, om metten drossaert, ende die vander weth/ inder stadts saecken te besoigneren, ende sijn de thiene/ vande twintich die de borgeren van Breda over/ gegeven hadden, gecoren ende geordonneert in/ sijnen raede, mij tegenwoordich onderteekent/ C. Vierlingh.

Transcriptie van: SAB, OSA, inv.nr. 29, notulen tienraad, fol. 61-62.

1) Eerstelijck sal niemant vergaderingh mogen beleggen als alleen den praeses, op een boete van vierentwintigh stuijvers, tenzij denselve buijten staet, sieck oft uijt de stad was, oftwel dat den sake op versoek van een des leden sulcks weijgerden wanneer hetselve aen t'volgende lid sal vrij staen.

2) En zal een ijgelijck, die een quartier uers laeter als den bestemde tijt komt, verbeuren ses stuijvers, en komende nadat de saeken zijn aftgehandelt verbeuren twaelft stuijvers.

3) Zal niemant inde vergaderingh voer sijn beurt mogen spreken, op een boete van ses stuijvers.

4) Item sal niemant uijt een vergadering hetzij waerover en van hoe lange duer deselve ook zij mogen uijtgaen als met consent vanden praeses, die zulcks weijgerde, sullen de redenen waerom men versoekt uijt te gaen, in omvraag gebraght worden en eenijder zigh daeraen moeten onderwerpen, op een boete van twaelft stuijvers t'elkens te verbeuren.

5) Zal het college daags tevooren geconvoceert zijnde om s'anderen daags te vergaderen, ijeder absent lid verbeuren twaelft stuijvers, sullende voor de eerste mael nogh zieckte nogh aftwesentheijt excuseren, maer in t' verval sieck oft uijt de stad blijvende, en zigh in die tusschentijt noit wederom op straet, oft inde stad bevonden hebbende aen verdere boetens niet onderhevigh sijn.

6) En sal het noghtans aen de vergaderinge vrij staen, omme, bemerkende dat imant om swaerwigtige saeken, waerover gehandelt moghte werden zigh absenteerde, zieck hield, oft uijt de stad bleeff, op een volgende tijt een nieuwe vergadering te beleenen op zoodanige boete als de meerderheijt van stemmen sulcks sal goet vinden, welke egter noijt boven de drie gulden zal mogen loopen.

7) Eijndelijck sal den secretaris nogh verbeuren twaelff stuijvers, zoo meenighmael hij bij 't slaen vant quartier niet behoerlijck vant notulboeck voorsien is.

In de tweede helft van de achttiende eeuw werden nog de volgende wetten toegevoegd:

8) Wanneer imant der leeden en secretaris releveren van buijten dit collegie, te zeggen wie op de nominatie staat sal verbeuren aan boete drie guldens.

inv.nr. 30, notulen tienraad, fol.12 d.d. 13-08-1762.

9) Bij deese occasie van een vrundelijke maaltijt met den anderen te houden is goetgevonden, wanneer de uer gesegt is om bij den anderen te komen om te eeten, dat al diegeen dewelke een quartier uer laeter is als gesegt is, sal verbeuren 6 stuijvers en die op de maaltijt niet meede present is, sal verbeuren de ordinaire boete van 12 stuijvers. inv.nr. 30, notulen tienraad, fol.60v-61 d.d. 29-08-1768.

10) Elk der leeden, welke op het doen der convocatie ten finen alsboven [afhoren stadsrekening] sig binnen deese stadt bevindende zig uit de vergaedingh komt te absenteeren verbeuren eene dubbelde boete ter somma van vierentwintigh stuijvers, welke resolutie immediaan is geresumeert geworden.
inv.nr. 30, notulen tienraad, fol.70v d.d. 10-10-1770.

AANTEKENINGEN

De auteur dankt Ton Kappelhof voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel en Pieter Wagenaar voor enige slotopmerkingen.

1. S. Groenveld, 'Een notabele frontiere. Breda en zijn regenten in het spanningsveld tussen noord en zuid, 1576-1610', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 43 (1990), 16-39; R.H.M. van Immerseel, *Breda 1568-1600; de politieke elite in een frontierstad* (Breda, 1999).
2. J.L. Kool-Blokland, *De elite in Heusden 1700-1750. Een prosopografische analyse* (Tilburg, 1985).
3. Marie-Ange Delen, *Hof en hofcultuur rondom Willem van Oranje (1533-1584)* (Amsterdam, 2001).
4. G.W.C. van Wezel, *Het paleis van Hendrik III graaf van Nassau te Breda* (Zwolle, 1999).
5. S.W.A. Drossaers, *Het Archief van den Nassauschen Domeinraad* (10 dln.; 's-Gravenhage, 1948) ; M.C.J.C. van Hoof, E.A.T.M. Schreuder en B.J. Slot, *De Archieven van de Nassause Domeinraad 1581-1811* (Den Haag, 1997), 40.
6. Maarten Prak, 'Verfassungsnorm und Verfassungsrealität in den Niederländischen Städten des späten 17. und 18. Jahrhunderts. Die Oligarchie in Amsterdam, Rotterdam, Zutphen und Deventer 1672/5-1795', in: W. Ehbrecht (ed.), *Verwaltung und Politik in Städten Mitteleuropas: Beiträge zu Verfassungsnorm und Verfassungswirklichkeit in altständischer Zeit* (Köln/Wien, 1994), 55-83. Op diens beurt ontleende Prak het basisidee voor zijn artikel aan: A.J.C.M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (Den Haag, 1990).
7. Als belangrijkste regentenstudies ter ondersteuning van deze conclusie komen in aanmerking: L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in Hoom 1700-1780* (Amsterdam/Dieren, 1985); M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad: Leiden 1700-1780* (Amsterdam/Dieren, 1985); J.J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad: Gouda 1700-1780* (Amsterdam/Dieren, 1985); K.W.J.M. Bossaers, 'Van kintsbeen aan ten staatkunde opgewassen'. *Bestuur en bestuurders van het Noorderkwartier in de achttiende eeuw* (Den Haag, 1996); J.C. Streng, 'Stemme in staat'. *De bestuurlijk elite in de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795* (Hilversum, 1997).
8. G. de Bruin, 'Den Haag versus Staats-Brabant: IJzeren vuist of fluwelen handschoen?', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (BMGN) 111 (1996) 4, 449-463; René Huiskamp en Ton van de Sande, 'Het aflossen van een dood paard. Kanttekeningen bij Guido de Bruin, 'Den Haag versus Staats-Brabant: IJzeren vuist of fluwelen handschoen?''', in: *BMGN* 112 (1997) 1, 78-86.
9. Maarten Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen, 1999), 51-52.
10. M.W. van Boven, 'Bestuur, rechtspraak en notariaat', in: W.A. van Ham, J.G.M. Sanders, J. Vriens, *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch/Hilversum, 1996), 76-127, speciaal 84-89.
11. Horst Lademacher, *Geschiedenis van Nederland* (Utrecht, 1993), 39-42.
12. Wim Blockmans, 'The impact of cities on state formation: three contrasting territories in the Low Countries, 1300-1500', in: Peter Blickle (ed.), *Resistance, Representation, and Community* (Oxford, 1997), 256-271.

13. Jan van Gerven, 'War, Violence, and an Urban Society: The Brabantine Towns in the Later Middle Ages', in: Wim Blockmans, Marc Boone, Thérèse de Hemptinne (eds.), *Secretum Scriptorum. Liber alumnorum Walter Prevenier* (Leuven/Apeldoorn, 1999), 183-211.
14. Karin Van Honacker, *Lokaal verzet en oproer in de 17de en 18de eeuw. Collectieve acties tegen het centraal gezag in Brussel, Antwerpen en Leuven* (Kortrijk/Heule, 1994).
15. Michael Levy, *Florence. A portrait* (London, 1997). 27-30.
16. F.F.X. Cerutti e.a., *Geschiedenis van Breda I. De Middeleeuwen* (Tilburg, 1952), 91-93; 201-202.
17. Th.E. van Goor, *Beschrijving der stad en lande van Breda* ('s-Gravenhage, 1744), 249-250.
18. Stadsarchief Breda, Oud Stadsarchief Breda (afd.I-1a) (OSA), inv.nr. 374, Officiaalboek 1513-1599, fol. 62v-63v.
19. Stadsarchief Breda, Collectie Havermans, inv.nr. 6: *Decemviratus*.
20. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 4, 'Buysens boeck', fol.198v-199.
21. Algemeen Rijksarchief (ARA), Nassause Domeinraad (NDR), inv.nr. 7997 fol.404-404v, 406-406v.
22. Stadsarchief Breda, OSA inv.nrs. 28-30: notulen van de tienraden, 1656-1788.
23. Stadsarchief Breda, OSA inv.nrs. 392-394: stukken betreffende de tienraden.
24. Van Goor, *Beschrijving*, 250-268; J.F. Corstens, 'De regering der stad Breda', in: *Taxandria* 19 (1912), 282-288; 20 (1913), 51-57, 98-104, 132-141.
25. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 374, fol.64v.
26. ARA, NDR, inv.nr. 8009, fol.536-538v: remonstrantie tienraad d.d. 06-09-1734.
27. Groenveld, 'Een notabele frontiere', 22.
28. Cerutti, *Geschiedenis van Breda I*, 184.
29. Van Boven, 'Bestuur, rechtspraak en notariaat', 86.
30. P. Scherft, *Het sterfhuys van Willem van Oranje* (Leiden, 1966), 148-180.
31. ARA, NDR, inv.nr. 7997, fol.412-413 d.d. 06-03-1607.
32. Van Goor, *Beschrijving*, 249-250.
33. Stadsarchief Breda, Collectie Havermans inv.nr. 6, fol.47-48 d.d. 07-09-1612.
34. *ibidem*, fol.50, d.d. 10-01-1613.
35. Van Goor, *Beschrijving*, 250.
36. V.A.M. Beermann, F.A. Brekelmans, J.P. van Dooren, J.L.M. de Lepper, C.J.A.C. Peeters, *Geschiedenis van Breda. II Aspecten van de stedelijke historie 1568-1795* (Schiedam, 1977), 102.
37. Stadsarchief Breda, Collectie Havermans inv.nr.6, fol.23-25v d.d. 18/19-08-1600.
38. *ibidem*, fol.27-30 d.d. 29-12-1600.
39. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 9, Acten Magistrael 1594-1596, fol.185-185v d.d. 20-01-1596.
40. ARA, NDR inv.nr. 8008, fol.26.
41. Stadsarchief Breda, Collectie Havermans inv.nr. 6, fol.76-78.
42. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 224, ingekomen stukken 1640-1643: brief van Willem Hanecops d.d. 14-10-1641.
43. Beermann, *Geschiedenis van Breda II*, 114.
44. *ibidem*, 110.
45. ARA, NDR inv.nr. 8009, fol.541-543v d.d. 29-07-1734.
46. *ibidem*, fol.546-553 d.d. 02-10-1734.
47. *ibidem*, fol.554 d.d. 18-10-1734; fol.560-612v: diverse extracten.
48. Beermann, *Geschiedenis van Breda II*, 106.
49. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 62, notulen magistratuur 1744, fol.331v-356 d.d. 24-09-1744; tot fol.367v gevolgd door vier extracten.
50. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 68, notulen magistratuur 1750, fol.399-400 d.d. 17-12-1750.
51. ARA, NDR inv.nr. 8009, fol.819 e.v.
52. *ibidem*, fol.390 e.v.
53. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 394, resolutie magistratuur inzake declaratie reis- en verblijfkosten tienraden in Den Haag, 1747.
54. W.A. van Ham, *Stedelijke Archieven. Archief van de secretarie, 1397-1810* (Bergen op Zoom, 2000), 104-109.
55. F.P. Wagenaar, "Dat de regeringe niet en bestaet by het corpus van de magistratuur van Den Hage alleen". *De Sociëteit van 's-Gravenhage (1587-1802). Een onderzoek naar bureaucrativering* (Hilversum, 1999), 40.

56. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 393, stukken betreffende een geschil inzake de bevoegdheden van de tienraden d.d. 15-09-1751.
57. ARA, NDR inv.nr. 8010, fol.1000 d.d. 20-02-1756.
58. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 393 d.d. 18-12-1760.
59. Stadsarchief Breda, Archief Kerkeraad der Hervormde Gemeente, inv.nr. 3, notulen kerkenraad (1642, 1658-1672) d.d. 13-12-1665.
60. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 12, Acten Magistrael 1612-1624, fol.20 d.d. 10-01-1613: *ende verstaen oversulcx mijn heeren [de schepenen] niet, dat de supplianten vergaderingen houden sullen sonder daertoe ... wettelij geroepen ende ontboden te sijn.*
61. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 37, notulen magistraat 1695-1702, fol.54v-55 d.d. 18-02-1697.
62. ARA, NDR inv.nr. 8008, fol.46 d.d. 12-01-1622.
63. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 37, notulen magistraat, fol.19v d.d. 07-05-1696; *Het stadhuis door de eeuwen heen* (Breda, 1999), 13.
64. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr.35, notulen magistraat 1683-1687, fol.12 d.d. 31-01-1684.
65. Stadsarchief Breda, Collectie Havermans inv.nr.6, fol.179 d.d. 05-07-1596.
66. Rijksarchief Noord-Brabant (RANB), Collectie Pels-Rijcken, inv.nr.1787, d.d. 01-01-1682.
67. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr.34, notulen magistraat 1678-1683, fol.459 d.d. 13-04-1683.
68. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr.34, notulen magistraat, fol.467-468 d.d. 04-05-1683; fol.472 d.d. 01-06-1683.
69. C.O. van der Meij, 'Corruption in high places: misconduct by local officials in the Brabantine town of Breda, c.1675-1700', in: *Yearbook for Early Modern Studies II. Fraud and Deceit: Principles and Strategies of Deceiving and Deceit in the Early Modern Period (1450-1750)* [te verschijnen; Leiden 2002].
70. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr.27.
71. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr.29, notulen tienraad 1743-1760, fol.4.
72. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr.28, notulen tienraad 1656-1743, fol.11 d.d. 09-11- 1656.
73. *ibidem*, fol. 16v d.d. 04-11-1658.
74. *ibidem*, fol. 15v d.d. 27 augustus 1658.
75. Voor een voorbeeld zie *ibidem*, fol.1 d.d. 14-03-1656.
76. *ibidem*, fol.28 d.d. 25-04-1661.
77. *ibidem*.
78. *ibidem*, fol.14 d.d. 19-11-1657.
79. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr.37, notulen magistraat 1695-1702, fol.19v d.d. 07-05-1696.
80. A.C.M. Kappelhof, 'Fiscale bevoordeling van Breda ten tijde van de Republiek', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 40 (1987), 79-103.
81. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 28, notulen tienraad 1656-1743, fol.5v d.d. 21-07-1656; fol.6v d.d. 28-08-1656; fol.9 d.d. 09-11-1656.
82. Beermann, *Geschiedenis van Breda* II, 129.
83. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 28, notulen tienraad, fol.8v d.d. 29/30-09-1656; fol.9 d.d. 18-10-1656.
84. ARA, NDR inv.nr. 7997, fol.46 d.d. 12-01-1623.
85. *ibidem*, fol.63v-64 d.d. 14-03-1676.
86. ARA, NDR inv.nr. 8008, fol.87 e.v.
87. RANB, Raad van Brabant, inv.nr.1293, civiele processen.
88. Stadsarchief Breda, Collectie Havermans inv.nr. 6, fol.52-v.
89. *ibidem*, fol.57-58v d.d. 15-12-1614.
90. Stadsarchief Breda, Collectie Havermans inv.nr.6, fol.39-41 d.d. 03-12-1607.
91. *ibidem*, fol.107-v d.d. 27-05-1647.
92. Beermann, *Geschiedenis van Breda* II, 123-4.
93. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 28, fol.17 d.d. 04-11-1658.
94. W.A. van Ham, *Stedelijke Archieven*, 301.
95. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 28, fol.2v d.d. 26-05-1656.
96. *ibidem*, fol.10 d.d. 09-11-1656.
97. Stadsarchief Breda, Collectie Havermans inv.nr. 6, fol.111-112 d.d. 19-07-1649.
98. N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal* 1^e reeks 1576-1609; deel 8 1593-1595 [Rijks Geschiedkundige Publicatiën Grote Serie 57] ('s-Gravenhage, 1925), 333: 22 september 1594.
99. Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 28, fol.10v d.d. 09-11-1656.

- ¹⁰⁰ Stadsarchief Breda, Collectie Havermans inv.nr. 6, fol.111-112 d.d. 19-07-1649.
- ¹⁰¹ Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (Oxford, 1995), 614-615. Dit wordt overigens gerelativeerd door: Ton Kappelhof, 'De Bredase bierbrouwerijen, 1397-1750. De geschiedenis van een nijverheid', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 51 (1998), 14-78: rondom de Vrede van Munster was inderdaad sprake van een recessie maar deze werd gevolgd door een periode van expansie tussen 1655 tot 1680.
- ¹⁰² Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 28, fol.47 d.d. 06-08-1671.
- ¹⁰³ *ibidem*, fol.2 d.d. 26-05-1656.
- ¹⁰⁴ *ibidem*, fol.5-5v d.d. 19/21-07-1656.
- ¹⁰⁵ *ibidem*, fol.7 d.d. 28-08-1656; fol.8 d.d. 14-09-1656.
- ¹⁰⁶ *ibidem*, fol.14 d.d. 28-11-1657; fol.16 d.d. 21-10-1658.
- ¹⁰⁷ *ibidem*, fol.20v d.d. 16-07-1659.
- ¹⁰⁸ *ibidem*, fol.2 d.d. 26-05-1656.
- ¹⁰⁹ *ibidem*, fol.8 d.d. 14-09-1656.
- ¹¹⁰ *ibidem*, fol.11 d.d. 09-11-1656.
- ¹¹¹ *ibidem*, fol.16v d.d. 04-11-1658.
- ¹¹² *ibidem*, fol.15v d.d. 27-08-1658.
- ¹¹³ *ibidem*, fol.14v d.d. 01-07-1658.
- ¹¹⁴ *ibidem*.
- ¹¹⁵ B.J. Veeze, *De Raad van de Prinsen van Oranje tijdens de minderjarigheid van Willem III 1650-1668* (Assen, 1932), 69-106.
- ¹¹⁶ Stadsarchief Breda, OSA inv.nr.28, fol.19-v d.d. 03-04-1659.
- ¹¹⁷ Kappelhof, 'De Bredase bierbrouwerijen'.
- ¹¹⁸ Vergelijk: A.C.M. Kappelhof, 'Twee Bredase ondernemers en hun overheden: Johan de Wyse (1635-1725) en Jakob Beens (ca. 1615-1673)', in: Clé Lesger en Leo Noordegraaf, *Ondememers & Bestuurders. Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Amsterdam, 1999), 299-323.
- ¹¹⁹ Stadsarchief Breda, OSA inv.nr. 375, officiaalboek 1600-1654, fol.139v.
- ¹²⁰ Vergelijk: Kappelhof, 'De Bredase bierbrouwerijen', 37; zie ook: Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud*, 52.
- ¹²¹ H. Bots, I. Matthey, M. Meyer, *Noordbrabantse studenten, 1550-1750* (Tilburg, 1979), 503 nr.3451.
- ¹²² Henk van Nierop, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic', in: Peter Blickle (ed.), *Resistance, Representation, and Community* (Oxford, 1997), 272-290.
- ¹²³ Vergelijk: Bert Van Elsacker, '“Secretelijck opgegeten” of “ongeruste geesten”? De politieke participatie van het bestuur van het Antwerpse meerseniersambacht in de zeventiende eeuw', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 25 (2000) 2, 129-163.
- ¹²⁴ C.J. Weijten, 'Het college der 22 mannen te Tilburg', in: *De Lindeboom* VI (1982), 27-50.